

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS KO1
Seminarieledare: Eva Helen Ulvros
Handledare: Harald Gustafsson
Seminarium: 7 juni 2013, kl.14.15 i sal 4

Svenskt blod, namn och tungomål

En analys av den svenska identiteten och bilden av dansken under perioden 1540-1560

Mårten Johansson

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar.....	2
1.2 Avgränsningar och källmaterial.....	3
1.3 Metodiskt tillvägagångssätt och disposition.....	5
1.4 Teoretiskt ramverk	6
1.4.1 Definitioner	9
1.4.1.1 Identitet.....	9
1.4.1.2 Nation och stat.....	10
1.5 Tidigare forskning.....	12
2 Den danske grannen – En analys	16
2.1 Vänskap och grannsämja	16
2.1.1 Identitetsaspekten	22
2.2 Den lömske dansken	24
2.2.1 Identitetsaspekten	32
2.3 ”gamble vmilde Konung Christiern”	33
2.3.1 Identitetsaspekten	38
2.4 Sammanfattning av fiendebilderna	40
3 Slutsatser	42
3.1 Fienderna	42
3.2 Identiteten.....	44
4 Slutdiskussion	46
5 Käll- och litteraturförteckning	48
5.1 Tryckta källor	48
5.2 Litteratur	48

1 Inledning

Fördomar är något vi alla dras med på gott och ont, lite har ändrats på den punkten sedan Gustav Vasas Sverige. Relativt accepterade är fördomarna vi har om folken i våra grannländer. Många tänker nog på Danmark och ser framför sig en levnadsglad person med en cigarett i mungipan och en Tuborg i näven.

Dansken sågs länge som arvfjenden och det största hotet mot det svenska kungariket. Idag betraktas nog danskarna som fiender endast i sportsammanhang och bra är väl det. Men känslan av att vi är två skilda folk består, och att vi har olika seder och synsätt står väl relativt klart. Annat var det på 1500-talet, då var det blodigt allvar. Sverige hade nyligen brutit med Danmark genom valet av Gustav Vasa till svensk kung vid kungavalet i Strängnäs den 6:e juni 1523.¹ Den nytilträdde Gustav Vasa såg fiender överallt och de flesta ansågs vara i maskopi med grannen i söder.

Följande studie kommer att titta närmare på just denna fiendskap och också göra ett försök att undersöka hur Gustav Vasa ville att svenskarna skulle uppfatta sig själva och hur man definierade svenskar och danskar under tidigmodern tid.

¹Lars-Olof Larsson, *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*, Stockholm 2005, s. 75.

1.1 Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med denna undersökning är att bidra med något till den forskningsdebatt som rör den tidigmoderna människans identitetsuppfattning. Studien ska titta närmare på skapandet av fiendebilder under mitten av 1500-talet och därigenom söka skapa en uppfattning om utformningen av, och en eventuell existens av, en tidigmodern form av nationalism (nationell identitet). Genom att inrikta analysen på svenskarnas bild av dansken och den danska fienden är förhoppningen att komma åt hur skapandet och bilden av ett slags samlad svensk identitet, eller enad front mot det utländska hotet såg ut.

Detta är relevant då forskningen tidigare har behandlat frågan och kommit fram till skilda insikter. Detta kommer att utvecklas mer i en presentation av forskningsläget. Men det är ändå viktigt att redan här påpeka att det som gör denna undersökning relevant i förhållande till tidigare forskning, är att den dels har inriktat analysen på en studie av dansken som den ”Andre”, och även förlagt undersökningen till en period som inom detta område tycks vara ganska outforskad. Med detta grepp är förhoppningen att studien kommer ge ett nytt perspektiv på hur tidigmodernt identitetsskapande kan ha sett ut med utgångspunkt från sin egen grupp till en annan, i detta fall svenskens syn på dansken.

Analysen kommer att vara uppställd på så sätt att den täcker upp frågeställningarna på två olika plan. Den första frågeställningen kommer att vara mer inriktad på att via källmaterialet definiera och beskriva den bild som ges av dansken där. Den andra frågeställningen kommer att ta ett mer teoretiskt grepp på frågan om tidigmodernt identitetsskapande. Intentionen är den att genom att ställa två frågor till materialet kunna styrka och underbygga den mer teoretiska frågeställningen med den underliggande och på så sätt få ett utförligt och mer empiriskt underbyggt resultat i slutändan. Det är också viktigt med ett sådant upplägg för att undvika att inte hela resonemanget ska bli anakronistiskt och utgå från vår tids föreställningar om nationalism och identitet.

Frågeställningar:

- Hur såg den svenska bilden av den danske grannen ut under perioden 1540-1560? Vad gav man denne för egenskaper och attribut? Skiljer sig denna beskrivning åt beroende på vem som får ta del av den?
- Kan man genom ovanstående frågeställning få en uppfattning om hur Gustav Vasa ville att en tidigmodern svensk identitet skulle definieras?

1.2 Avgränsningar och källmaterial

Den period som i denna undersökning kommer att studeras är Gustav Vasas regeringstid, dvs. åren 1523-1560. Denna period står i fokus därför att den inte har utsatts för särskilt mycket uppmärksamhet utifrån de aspekter som studien ämnar undersöka. Harald Gustafsson har dock undersökt perioden 1512-1541 i sin studie om statsbildning och identitet men då med mer fokus på ett allomfattande skandinaviskt perspektiv och med särskilt intresse för Kalmarunionens upplösning.² Denna analys har för avsikt att ha en lite annan angreppsvinkel.

Som redogjordes för här ovan så kommer den svenska fiendebilden av dansken att stå i blickfånget och utifrån den redogörelsen så kommer slutsatserna om den svenska identiteten, som den förmedlas från statsmaktens sida, att handla om detta. Härur är förhoppningen att också kunna finna exempel på tidigmoderna former av ett slags nationellt tänkande. Det finns ingen intention att ge en fullständig bild av svenskt tidigmodernt identitetsskapande genom denna uppställning, utan förhoppningen är att enbart kunna komma med ett komplement eller bidrag till den större forskningsbilden om detta ganska spretiga och svårdefinierade område.

Källmaterialet avgränsas dessutom till att enbart hämta empirisk grund från flerbandsverket *Konung Gustaf I:s registratur*, som förvisso är tämligen allomfattande och stort men ändå kanske inte kan förmedla hela samhällets bild av identitetsskapande i 1500-talets Sverige. Dock kan det sägas ge en bra bild av vad centralmakten ville förmedla för bild av ”svensken” till befolkningen och andra. Registraturet består nämligen av de bevarade brev och uttalanden som utgick från det kungliga kansliet och som skrevs eller dikterades av kungen själv under hela regeringsperioden. Detta ger oss en tydlig inblick i hur man genom korrespondensen med befallningsmännen och allmänheten i riket ville förmedla bilden av fienden samt bilda en samhörighet mellan invånarna i riket som invånare i konungariket Sverige. Den tidsperiod som står i särskilt fokus är perioden 1540-1560. Detta på grund av att identitetsperspektivet har använts av Harald Gustafsson på perioden fram till cirka 1540. På så sätt kommer studien att ta vid där Gustafsson valde att sätta punkt.

Riksarkivet lät mellan åren 1861-1916 trycka de brev som fanns bevarade i Gustav Vasas registratur från dennes regering (1523-1560). Materialet är indelat i 29 band som alla innefattar det som utgått från det kungliga kansliet. Texterna är direkt återgivna och på

² Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater*, Stockholm 2000, s. 26f.

originalspråk. De språk som i huvudsak förekommer är svenska, tyska och latin. I materialet har de avsnitt som behandlar Danmark eller till detta relaterade ämnen i de sista 17 banden valts ut att stå i fokus. Texter som är skrivna på latin har bortsetts ifrån då författarens kunskaper i detta språk inte kan göra dem rättvisa. Med de texter som är skrivna på tyska har författaren gjort en avvägning efter hur relaterade och viktiga dessa har varit för denna studie och efter bästa förmåga på egen hand gjort försök översätta dessa. Men de kommer inte att ha någon avgörande betydelse för resultaten i denna studie då det mesta av intresse skrevs på svenska.

De texter som är skrivna på svenska utgör dock också ett problem då de är skrivna på det sätt som var praxis under 1500-talet. Detta sätt skiljer sig en del från hur vi idag gör oss förstådda på svenska i skrift och därför har det varit ett ganska mödosamt och tidskrävande arbete att ta sig igenom källmaterialet. Ordens betydelse kan dessvärre också ha ändrats under de sekel som förflutit sedan källmaterialet nedteknades vilket också varit ett bekymmer. För att komma runt och lösa dessa problem har Svenska akademins ordbok samt Nordisk familjebok varit till stor hjälp. Dessa uppslagsverk redogör för ords gamla betydelser och förändringar genom språkutvecklingens framfart.

Det kan vara på sin plats med ett påpekande om att det endast är utgående brev som undersöks i analysen. I registratret finns också bilagor där inkomna brev finns upptagna men dessa har bortsetts ifrån, i huvudsak på grund av utrymmesskäl. Även de utgående breven är begränsade på så sätt att det i huvudsak är brev som skickades inom riket som finns bevarade. Dock återfinns en del brev som skickats till utländska potentater, däribland Christian III.

Källkritiskt kan nämnas att materialet är starkt tendensiöst då det är skrivelser som i stor utsträckning innehåller propagandistiska inslag som ska tjäna till att legitimera den förda politiken. Detta är givetvis inget problem då det är just detta som står i fokus för undersökningen. Hur tendensen ser ut och hur den kommer till uttryck är avgörande för vad resultatet i denna uppsats kommer bli.

1.3 Metodiskt tillvägagångssätt och disposition

För att kunna sovra i källmaterialet och hitta intressanta aspekter på den identitetsförmedling som fördes ut och den bild av dansken som målades upp, kommer arbetet ordnas efter ett antal kategorier som materialet klassificeras utifrån. Dessa kategorier är nödvändiga för att det dels ska bli struktur i undersökningen och dels för att bilden av dansken som undersöks ska ha möjlighet att utkristallisera sig på bästa tänkbara sätt. Kategorierna är anpassade till att ligga nära materialet och är därför ganska specifika i sin utformning, på så sätt är förhoppningen att få en mer levande och intressant analys. Det som möjliggör en specifik kategorisering är att vissa särskilda danskfenomen ständigt upprepas och i källmaterialet är det också ganska tydligt uttalat vad det är för attribut som tillskrivs dansken. De kategorier som analysen kommer att ordnas efter är följande:

1. Vänskap och grannsämja

Som kommer att fokusera på de avsnitt som behandlar danskbilden utifrån ett perspektiv där dansken i huvudsak inte ses som en fiende utan mer som en allierad gentemot andra inhemska och utomstående hot.

2. Den lömske dansken

Behandlar mer renodlat de egenskaper som dansken i rollen som fiende tillskrivs.

3. ”gamble vmilde Konung Christiern”

Under denna kategori kommer det som behandlar den avsatte Christian II:s omnämmanden i materialet att stå i blickfånget. Referenserna till ex-kungen är många och frekventa och ställs ofta i relation till både dansken som sådan och även kung Gustav och hans, för honom upplevda, osäkra position.

Den ordning som kategorierna är placerade i har motiverats kronologiskt på grund av det faktum att det i de tidigare delarna av källmaterialet är mer befogat att tala om en mer öppen och vänskaplig ton gentemot dansken än senare i registarturet. Propagandan mot Christian II är ymnigt förekommande genom hela källmaterialet men tilltar möjligen ju närmare döden Gustav kommer.

En annan aspekt som lyfts fram i analysen är också vikten av att ha i åtanke vem som är mottagare av breven, om det är publika deklARATIONER det handlar om, förtroliga skrivelser till adelsmän eller diplomatisk korrespondens till den danske kungen. Här skiljer sig

formuleringarna och uttryckssätten så detta är en vinkel som också kommer att stå i fokus. Med ett sådant perspektiv i bakgrunden är förhoppningen att kunna säga något om dels den bild som vill förmedlas ut till folk i allmänhet och dels den bild som Gustav personligen hade eller ville inpränta i adelsmännen.

Kategorierna ligger till grund för dispositionen för analysen som delas upp efter dessa. I varje kapitel kompletteras också fiendebildsanalysen med ett avsnitt om hur empirin kan förstås i ett perspektiv där den svenska identitetsförmedlingen sätts i relation till det teoretiska ramverket. Dessa avsnitt går under rubriken *identitetsaspekten*.

1.4 Teoretiskt ramverk

Det teoretiska ramverket för denna undersökning kommer att fungera som övergripande utgångspunkt för analysen och grundar sig på det som professorn i etnicitet och nationalism vid School of Economics i London, Anthony D. Smith, har skrivit om nationella identiteter och nationalism. Smith har varit mycket tongivande i forskningen kring just nationalism och identitetsskapande. Han lade grunden för vad lite slarvigt kan kallas den primordialistiska identitets- och nationalitetsteorin även om han själv inte föredrog att klassificeras som primordialist (presenteras närmare på sida 12) utan istället i likhet med de flesta forskare menade han att den forskning han bedrev mer låg i mitten av den figur som återfinns här nedan. Varför han har betecknats som primordialist är kanske mest för att han använde sig av begreppet *ethnie* som han presenterade i sin bok, *The Ethnic Origins of Nations*.³

Med *ethnie*, menar Smith skulle man lite förenklat kunna säga, "folket". Det blir då nödvändigt att definiera vad ett folk är. Hos Smith bygger detta på kulturella band mellan individer, såsom gemensam historia och tradition. Den nationella medvetenheten bygger, enligt Smith, på att man medvetandegör historien genom berättelser och traditioner från det förgångna och på så sätt skapar en slags enighet kring sådant som fortfarande bär en historisk prägel för olika *ethnier*. Hos Smith är det viktigt för en *ethnie* att definiera sig själv som avskild från andra *ethnier*. På det sättet definieras kultur och identitet av att man relaterar sig själv till andra kulturer och folk. Man kan alltså säga att Smiths teori om nationalism bygger på att folken distanserar sig och avskiljer sig från "den Andre". På så sätt skapas en nationell

³ Harald Gustafsson, "The Eighth Argument. Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia", *Scandinavian Journal of History*, 2002, s. 92f.

identitet och en gemenskap mellan individer med nationen eller riket som grundfundament.⁴ Det är också viktigt att påpeka att Smiths ethnie-begrepp inte är det samma som etnicitet som det kanske inbjuder till att tolkas som. Smith menar istället att en ethnie ska förstås som ett vidare begrepp, där inte bara etnicitet ingår. Traditioner och symboler som kollektivet känner för gemensamt, där sådant som historia och värderingar fungerar som något både identitetsskapande och specificerande av denna identitet.⁵

Till skillnad från andra forskare som Benedict Anderson eller Ernest Gellner så menar alltså Smith inte att nationalismen och det nationella identitetsskapandet är bundet till ekonomiska och strukturella faktorer som förlägger nationstänkandet enbart till 1800- och 1900-talen.⁶ Smith erkänner visserligen att detta är faktorer som är grundläggande för den moderna nationalismen och politiseringen av nationalismen samt omvandlingen av den till en ideologi. Men samtidigt betonar han att uppfattningen om att människor har varit förbundna med varandra genom att man har varit delar av samma kultur kan spåras tillbaka så långt som mänskliga samhällen har existerat. I sin bok exemplifierar han med att titta närmare på egyptierna och sumererna.⁷

Därmed blir det viktigt att också titta närmare på vad som har skrivits om just den Andre, och hur relationen mellan nationellt identitetsskapande och distinktionen från den Andre ser ut. Då det handlar mycket om fiendebilder och hur man målar upp bilden av den Andre är det nödvändigt att också ha ett teoretiskt ramverk som fungerar att kombinera med Smiths teori. Den norske antropologen och professorn Fredrik Barth har utarbetat ett system kring den Andre och hur vi skapar en egen identitet genom att distansera och avgränsa oss från fienden. Barth börjar med att definiera vad som kan betecknas som ett folk eller en etnisk grupp. Där lyfter han fram hur forskningen traditionellt har sett på definitionen av vad en etnisk grupp kan karaktäriseras som.

⁴ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford 1998, s. 41-47.

⁵ Smith, s. 15.

⁶ Gustafsson, 2002, s. 91f.

⁷ Smith, s. 76-79.

Han tar upp fyra olika punkter som fungerar som utgångspunkt för hans egen teori i den fortsatta redogörelsen. En etnisk grupp:

1. is largely biologically self-perpetuating
2. shares fundamental cultural values, realized in overt unity in cultural forms
3. makes up a field of communication and interaction
4. has a membership which identifies itself, and is identified by others, as constituting a category distinguishable from other categories of the same order.⁸

Barth menar att de socialantropologiska forskarna ofta har studerat etniska grupper som isolerade från omvärlden, och i princip beskrivit uppkomsten av kollektiva etniska identiteter som något som har växt fram tack vare isolation från andra grupper och tack vare avsaknaden av gränsöverskridande interaktion med andra kulturer och etniska grupper. Barth å sin sida hävdar motsatsen och menar att uppkomsten och utvecklingen av identiteter av den typen har varit i högsta grad beroende av interaktion och mobilitet mellan olika etniciteter och kulturer.⁹

Barth fortsätter med att identifiera att det finns en inneboende koppling mellan etniska grupper och kulturer. Han menar till skillnad från det han kallar för den traditionella synen, att en gemensam kultur inte definierar etniska grupper utan att kulturen snarare är ett resultat av etniska grupper. Kulturen står för något slags organisationssystem inom gruppen och att kulturen därmed inte är den huvudsakliga orsaken till att etniska grupper uppkommer.¹⁰

Tanken inför undersökningen är sålunda att söka förena dessa Smiths och Barths teorier så att de kan fungera i analysen av materialet. Upplägget blir alltså sådant att Barths teori om den Andre kommer att utgöra ramverk för den första frågeställningen där målet är att urskilja bilden av dansken och söka identifiera de dikotomier som Gustav Vasa vill måla upp som särskiljer svenskarna från danskarna. Smiths teori kommer sedan att fungera som det övergripande perspektivet av den andra frågeställningen där fokus ligger på att utröna huruvida man kan tala om en svensk identitet grundad på uppfattningen att man är del av en gemenskap som invånare i riket Sverige.

⁸ Fredrik Barth, "Introduction", *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo 1969, Red. Fredrik Barth, s. 10f.

⁹ Barth, s. 9f.

¹⁰ Barth, s. 11.

1.4.1 Definitioner

Det är viktigt att redogöra något för hur de nutida begreppen används i undersökningen för att de ska bli begripliga i ett 1500-tals sammanhang. Annars finns risken att man hamnar i de fällor som delar av tidigare forskning har gjort då den oreflekterat har använt begrepp som nationalism och företeelser som tidigmodernt identitetsskapande utifrån våra nutida definitioner av dessa.¹¹ Därför kommer följande avsnitt att redogöra för hur undersökningen ämnar applicera dessa begrepp på källmaterialet och hur de används i analysen.

1.4.1.1 Identitet

I undersökningen kommer identitet att definieras dels utifrån det som i källmaterialet definieras som ”svenskt”, ”fäderneslandet” och ”riket”. Hur ”svenskheten”, för att använda ett svävande uttryck, karaktäriseras och beskrivs. I källmaterialet beskrivs på en del ställen hur svensken är till sinnet och hur han/hon betar sig. Utifrån detta kan man urskönja ett försök från överhetens sida att skapa ett slags samlad föreställning om svenskens egenskaper eller karaktärsdrag.

Men det är inte bara utifrån detta som man kan skapa sig en identitet. Inom forskningen finns också tanken att man genom att relatera sig själv och sitt kollektiv till någon annan skapar sig en identitet. För att legitimera sig själv måste man också erkänna någon annan grupp som man kan förhålla sig till. Centralt blir då hur man väljer att definiera den Andre och dennes attribut och mentalitet. Genom detta distanserar man sig från denne Andre som inte är som ”Vi”. På så sätt kan man säga att identiteten konstrueras i förhållande till den Andre och då står det klart att man formas inte enbart genom att det klargörs vad man är och hur man är, utan också i lika hög grad av vad man säger sig inte vara.¹²

I det här sammanhanget blir fiendebilderna centrala inte enbart i propagandistiskt syfte utan också i syfte att skapa en nationell medvetenhet om vilka ”vi” är och vilka ”de” är. På så sätt skapas vad Benedict Anderson kallar en *föreställd gemenskap* (huruvida den är föreställd eller

¹¹ Gustafsson, 2000, s. 28f.

¹² Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm 2000, s. 24f.

inte är en tvistefråga) för att möta yttre hot och stärka den egna gemenskapen.¹³ I den här undersökningen kommer begreppet identitet alltså att användas utifrån hur man i Sverige under den undersökta perioden skapade en bild av ”svensken” utifrån hur man distanserade sig från den danska fienden.

Det är också nödvändigt att påpeka att den bild som förmedlas genom källmaterialet är den absoluta maktelitens bild av hur ”svensken” var eller inte var. Med detta vill sägas att undersökningen varken har för avsikt eller ens möjlighet att säga något om hur den enskilda individen uppfattade sig själv eller vilka svenska symboler man identifierade sig med. Den identitet som analyseras är alltså den som spreds av kungen och hans närmaste, syftet med detta kan ha varierat och avsikterna med detta kan ha varit skiftande.

1.4.1.2 Nation och stat

Det är viktigt att påtala att det som vi idag menar är en nation, inte var den gängse modellen under 1500-talet. Idag tänker vi möjligen på nationer som de formulerades under 1800-talet. Men på 1500-talet var det inte ens självklart att stater och nationer var målet med uppbyggnaden av starka centralmakter. Historiesociologen Charles Tillys definition av staten som den återfinns i Jonas Nordins avhandling får tjäna som utgångspunkt för den fortsatta beskrivningen av densamma i denna studie:

Staten är en organisation som skiljer ut sig från hushålls- och släktskapsgrupperingar, och som genom tvångsmekanismer söker skapa sig prioritet framför andra organisationer inom ett territorium av viss storlek¹⁴

Som Nordin vidare skriver så är det i statsbildningsprocessen centralt att peka på detta som Tilly i citatet ovan kallar för tvångsmekanismer. Våldet och centralmaktens strävan att vinna ett våldsmonopol i ett givet område brukar anses vara ett av de viktigaste elementen i den tidigmoderna statsbildningsprocessen. Med det menas att allt våld som utövas i riket sker på centralmaktens initiativ. Inga lokala eller regionala, självständiga våldsutövare ska kunna med hjälp av legitima skäl, utöva våld i olika syften.¹⁵

¹³ Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1992, s. 21.

¹⁴ Nordin, s. 20.

¹⁵ Ibid.

Det är viktigt att också skilja på olika former av stater och nationer i det här sammanhanget. Det som de flesta av oss idag anser vara en fullvärdig stat är det som brukar definieras som en nationalstat, vilket under tidigmodern tid ingen stat kan definieras som. Nationalstaten definieras som ett område där människorna inom detta område identifierar sig med den gemensamma statsmakten, kulturen och ett gemensamt språk som förenar invånarna. Den tidigmoderna formen av stat var inte utformad på detta sätt utan var oftast istället vad Gustafsson kallar för en konglomeratstat. Med det vill säga att staten var uppbyggd av olika provinser som i sig hade egna förvaltningsorgan, egna lagrättsliga system, och som Gustafsson skriver, en egen politisk kultur. Det som höll samman dessa statsbildningar var att eliterna inom respektive territorium eller provins stod i ett slags förtroende- eller beroenderelation till den regerande fursten i den övergripande centralmakten.¹⁶

Begreppet nation är synnerligen problematiskt och kan sägas skilja sig från statsbegreppet genom att nationen har en mer kulturell/etnisk bäring som inte statsbegreppet har, vilket är mer politiskt avgränsat. Nationsbegreppet bygger i högre utsträckning på de blodsband som man skulle känna mellan sig, där definitionen: Ett språk, ett folk skulle kunna fungera som vägledande.¹⁷

I denna undersökning kommer nationsbegreppet att undvikas i största möjliga utsträckning på grund av det i hög grad kan kopplas till 18- och 1900-talens nationalistiska ideologier. Detta för att risken att hamna i anakronistisk begreppsanvändning ska minimeras. I de fall där nationsbegreppet förekommer i någon form och då i samband med identitetsbegreppet kommer det att benämnas förnationell identitet, för att distansera det från dagens nationsbegrepp. Då kommer Nordins definition av nationsbegreppet att vara vägledande. Han menar att det tidigmoderna användandet av nationen kännetecknades av symboler såsom härkomst, geografiska avgränsningar, lagar och traditioner samt de mer diffusa kriterierna arkitektur, inredning och estetik.¹⁸ Detta är gångbara kriterier som också är kompatibla med Smiths ethnie-begrepp där han just pekar på att estetiken inom ethnien är sådant som också definierar och bygger den, genom att den fungerar som gemensamma symboler för ethnien.¹⁹

¹⁶ Gustafsson, 2000, s. 26.

¹⁷ Nordin, s. 21-24.

¹⁸ Nordin, s. 22.

¹⁹ Smith, s. 14.

1.5 Tidigare forskning

Forskningsläget är inom detta område ganska grupperat i vad man kan kalla skolor. Forskningen kring tidigmoderna identiteter och former av förnationell nationalism är starkt teoribunden. På ytterkanterna hittar vi modernisterna och primordialisterna. Dessa skolor dyker ofta upp när man studerar olika former av nationalism. Modernisterna representerar åsikten som menar att nationalism är något som endast kan komma ifråga när man studerar 1800- och 1900-tal. De menar sålunda att det är ett strikt modernt fenomen som man inte kan spåra tillbaka till tidigmodern tid. Nationalism är enligt denna syn bundet till industrialiseringen och borgarklassens uppvaknande under 1800-talet.²⁰

Primordialisterna å andra sidan menar att nationalism är något som står att finna i alla epoker genom historien. Förnationell nationalism skiljer sig bara till viss del från sin moderna variant och att kollektiva eller nationella identiteter alltid har funnits och kan inte bara betecknas som en modern företeelse, är primordialisternas mening.²¹

Vidare står det klart att forskarna gärna tenderar att vilja landa i någon form av syntes mellan dessa två ytterligheter. Det nämns ofta att det inte går att dementera att det fanns olika former av kollektiva identiteter under tidigmodern tid, men att dessa är så väsensskilda från modern nationalism att de inte kan betecknas som en form av densamma. Ändå finns det olika dragningar inom forskningen då vissa drar sig mer i sina slutsatser åt ett modernistiskt synsätt medan andra vill luta sig mer på primordialisternas slutledningar. På det sättet kan man argumentera för att forskningsläget som det ser ut idag är uppdelat i fyra skolor. Mellan ytterligheterna (modernism och primordialism) hittar vi en forskargrupp som ställer sig närmare modernisterna och menar att den tidigmoderna propagandan och identitetsskapandet från kronans sida mer var av instrumentell art för att höja moralen och legitimera krigshandlingar och så vidare. Men att det inte var en allomfattande uppfattning bland vare sig befolkning eller ledarskikt att man var sammanbundna av ett slags förbund genom att man bodde i samma rike och lydde under samma kung. I den här skolan skulle man kunna placera forskare som Anna Maria Forssberg med sin bok om bland annat Karl X Gustav och hans krigspropaganda, där hon menar att denna var av just instrumentell art och inte kan betecknas som något som i varje fall den ledande eliten trodde särskilt mycket på. Propagandan och

²⁰ Gustafsson, 2002, s. 91f

²¹ Ibid.

försöken att skapa en svensk identitet hade istället enligt Forssberg rent pragmatiska syften - att legitimera t.ex. kungens fälttåg i Polen.²² En annan av de forskare som man skulle kunna beteckna som en del av denna ”submodernistiska” skola, är Jonas Nordin som med sin avhandling om nationell självbild i stormakts- och frihetstidens Sverige menar, i likhet med Forssberg att propagandan och identitetsskapandet var ett medvetet ställningstagande från kronans sida att instrumentellt implementera ”svenskheten” i invånarna så att de lättare skulle ställa sig bakom de beslut som togs av kronan, såsom inskrivningar och skattehöjningar. Identitetsskapandet var sålunda inte något som byggde på en övertygelse från statsmaktens sida om att alla i riket var sammanbundna genom ett slags folkgemenskap som invånare i landet Sverige under tidigmodern tid.²³

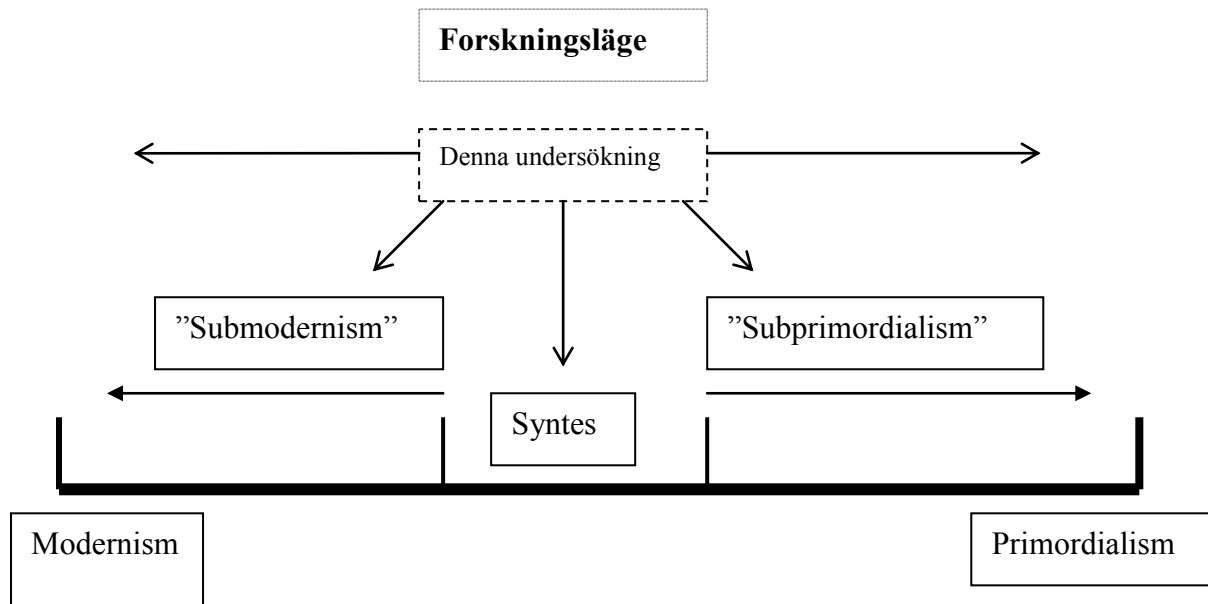
Den skola som man skulle kunna placera lite närmare primordialisterna menar att det visst fanns kollektiva identiteter som byggde på en av individer grundad föreställning om att man kände en emotionell lojalitet mellan varandra på grund av att man levde och verkade under samma kung eller furste. Denna typ av lojaliteter, menar man, är inte bara en av kronan skapad föreställning för att få befolkningen mer foglig och medgörlig, utan det var en mer eller mindre allomfattande uppfattning att man som invånare i samma rike var förbundna med varandra genom en slags förnationell nationstanke. Men fenomenet kan inte likställas med den moderna nationalismen i den meningen att det var en klart uttalad ideologi som stod över alla andra lojaliteter som fanns.

En forskare som kan placeras i denna skola är Harald Gustafsson som i sin bok om Kalmarunionens upplösning pekar på att det är tydligt att det fanns kollektiva identiteter under tidigmodern tid, men det behövde inte nödvändigtvis vara nationella sådana. Man kunde identifiera sig som kristen och då kände man lojalitet med kristenheten i stort. Det kunde också vara fråga om regionala identiteter och då stod man upp för sitt landskap eller den provins man bodde i. Men han ser också att det fanns föreställningar om att det var förekommande att folk också identifierade sig med det riket de levde i och att man hade en föreställning om att, som Gustafsson skriver: ”alla invånare skulle upprätthålla rikets heder”. Han menar vidare att det var fråga om en föreställning som byggde på att ett kungarike skulle bebos av ett folk med ett gemensamt språk och där man kände band mellan sig som svenskar

²² Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655-1680*, Stockholm 2005, s. 282f.

²³ Nordin, s. 128f.

eller danskar beroende på i vilket rike man levde. Gustafsson skriver också till skillnad från till exempel Nordin och Forsberg att denna föreställning var särskilt utbredd inom elitgrupperna och det är mer ovisst huruvida de breda befolkningslagren ställde sig bakom denna uppfattning. Gustafsson hittar alltså bevis på att det i det tidigmoderna Sverige fanns en slags förnationell nationalism.²⁴

Figur 1.²⁵

När det gäller tidigare forskning som mer direkt har behandlat Gustav Vasas regeringsperiod och förhållandet till dansken kommer denna studie i huvudsak luta sig mot det som Lars-Olof Larsson skrivit i sin bok *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*. Larsson betonar i sin forskning att Gustav Vasa måste ses i ljuset av sin tid och som en maktspelare i det tidigmoderna Sverige med allt vad det innebar. När det gäller Larssons syn på dansken och förhållandet till Gustav framhåller Larsson att där fanns en inneboende misstänksamhet, på grund av de händelser som utspelade sig vid tiden för Christian II:s trontillträde och Stockholms blodbad, samt upptakten till detta då Gustav satt som gisslan i Danmark.²⁶

Michael Roberts är en annan forskare som har studerat Gustav Vasa närmare i sin bok *Gustav Vasa*. Roberts menar i likhet med Larsson att Gustav Vasas förhållande till dansken i huvudsak präglades av misstro. Roberts menar att detta berodde på att Gustav i sin roll som

²⁴ Gustafsson, 2000, s. 329f.

²⁵ Författarens figur.

²⁶ Larsson, s. 336-339.

uppkomling bland de gamla furstehusen hela tiden var osäker i sin kungaroll och då misstrodde alla som skulle kunna utgöra ett hot mot hans ställning.²⁷

Det är en omöjlighet att täcka in hela forskningsfältet på detta område i en uppsats på den här nivån, men förhoppningen är att studien utvecklats på ett sådant sätt att den utifrån källmaterial och teoretiskt perspektiv kommer att kunna fungera som teoriprovande. Med det avses att man utifrån i huvudsak Smiths teori kan eller inte kan säga att det existerade en svensk identitetstanke under perioden 1540-1560. Att också kunna placera in studien i den här ovan konstruerade modellen, och därmed forskningsläget är givetvis avgörande för att kunna rättfärdiga den rent vetenskapligt. Att förhålla sig till och referera till tidigare forskare är förstås centralt.

²⁷ Michael Roberts, *Gustav Vasa*, Stockholm 1970, s. 168-173.

2 Den danske grannen – En analys

Varje kapitel i följande undersökning motsvarar en av de kategorier som redogjordes för här ovan i metodavsnittet. Dessa är disponerade efter mönstret att stoff från källmaterialet presenteras först och ställs därefter i relation till forskningsläget, för att sedan kopplas till denna studies resultat i fråga om tidigare forsknings syn på fiendebilder och identitet. Intentionen med detta är att det för läsaren skall bli lättare att följa argumentationen och förtydliga det sätt på vilket materialet bearbetats, samt att slutkapitlen i uppsatsen ska få en strukturerad och lättfattlig disposition.

2.1 Vänskap och grannsämja

I detta kapitel kommer undersökas hur det svenska styret, i form av Gustav Vasas kansli, förhöll sig till sin granne i söder, under perioder då utomstående och inhemska hot tornade upp sig mot de båda rikena Sverige och Danmark. Syftet med detta är att belysa hur dansken i förhållande till svensken kunde ses som en bundsförvant och på så sätt byta skepnad i Vi och De-relationerna.

I materialet finns det rikligt med passager där Gustav och hans kansli väljer att benämna danskarna och i synnerhet den danske regenten Christian III i fredliga och vänskapliga ordalag. Detta är i samband med de mer avspända perioder som råder mellan det danska och det svenska riket under den undersökta delen av Gustavs regering. Det är tydligt att man från svensk sida är angelägna om att relationerna till Danmark och danskarna ska vara fredligt sinnade. I de mer formella brev, såsom böndagsplakat till exempel, som utgår från kansliet som kan tänkas läsas av en bredare publik trycks det med kraft på att det från svensk sida inte finns något agg mot det danska riket under Christian III:s regering.²⁸ I de brev som är riktade direkt till det danska styret är benämningarna väldigt kärvänliga. På flera ställen benämns Christian III som:

Stormechtig Furste, vår käre Swåger, broder och Nåboo, Her Christian, Danmarckis, Norigis och Wendis Konnungh²⁹

²⁸ GIR- Band 13, 1541, 3 februari, s. 200-207. 9 augusti, s. 285f. Band 14, 1542, 10 januari, s. 2-5.

²⁹ GIR- Band 13, 1540, 2 september, s. 109. Band 14, 1542, 10 januari, s. 2f. 13 juli, s. 100-102. Band 15, 1543, 2 juni, s. 312f. 31 december, s. 594-596.

Det är också tydligt dels genom detta exempel och dels genom andra att det finns ett vad man kan kalla högre samförstånd mellan furstarna Gustav och Christian, att de båda har ett särskilt band sinsemellan genom sina positioner.³⁰ Påpekas här bör kanske också att Gustav och Christian III faktiskt var svågrar då de båda var gifta med varsin dotter till hertig Magnus av Sachsen-Lauenburg. Även om Gustavs gemål Katarina avled redan 1535 så upphörde inte svågerrelationen till Christian III, utan de fortsatte att betrakta varandra som svågrar vilket var brukligt under tidigmodern tid.³¹

Implicit i de brev som Gustav Vasa skriver till trilskande fogdar i gränstrakterna mellan Sverige och Danmark-Norge, kan man utläsa att samförståndet och lojaliteterna inte ligger hos fogdarna i de respektive länderna utan mellan de båda regenterna. För att ta ett exempel för att bättre belysa vad som menas: När Gustav i september 1540 skriver till befallningsmannen Trond Olsson i det dansk-norska Jämtland. Gustav beklagar sig i brevet över hur denne Trond behandlar prästerskapet och allmogen. Gustav klargör i skarpa ordalag att den danske kungen inte har gett Trond mandat att handla så ”okristligt”, som Gustav benämner det, och hotar därefter Trond att han kommer att påtala dennes framfart inför Christian III. Gustav skriver också explicit att det då kommer att vidtas kraftiga åtgärder gentemot Trond om denne inte upphör med sin brutalitet. Vad man kan förstå av detta är att Gustav vill göra gällande att Christian III ser mer till Gustavs åsikter och påpekanden, som vad vi slarvigt skulle kunna kalla yrkesbroder, än till den norska befallningsmannen Tronds motiv när det gäller att hålla ordning och reda på sina invånare. Liknande tematik återkommer i ett brev till Claes Bilde i det dansk-norska Bohus.³²

Intressant här är att påpeka just hur skillnaderna ter sig ifråga om vem som avses vara mottagare av breven. När Gustav skriver till Christian III återfinns ett varmt tilltal i närmast broderlig anda. I dessa brev så finns inget annat än gott att säga om den danska grannen i söder och om svågern. I januari 1542 önskar Gustav att de tre rikena Sverige, Danmark och Norge ska stå: ”wäll tilsammens vdij god frijd och rolighet”, i ett brev till Christian.³³ Samförståndet mellan Gustav av Christian vid den här tiden verkar vara starkt och, från

³⁰ GIR- Band 14, 1542, 10 januari, s. 2f. 3 juli, 75f. 6 juli, s. 76. 6 juli 81f. 13 juli, s. 100-102.

31 juli, s. 158-160. 6 augusti, s. 176f. 12 oktober, s. 287f. Band 15, 1543, 15 maj, s. 278. 2 juni, s. 312f. 12 november, s. 556-563. 31 december, s. 567-569. Band 16, 1544, 2 april, s. 178-185. 17 april, s. 233-237. 17 april, s. 238-239.

³¹ Larsson, s. 182, 185, 206.

³² GIR- Band 13, 1540, 8 februari, s. 13. 5 mars, s. 14-16. 3 september, s. 110f.

³³ GIR- Band 14, 1542, 10 januari, s. 2f.

Gustavs sida i alla fall, vill man inte låta påskina att det finns några konflikter mellan de båda svågarna. I inledningsskedet av Dackefejden som bryter ut på sommaren 1542 är tonen fortsatt god och Gustav hyser inga tvivel om att upproret snart skall vara krossat med den danske kungens hjälp.³⁴ I juli samma år önskar Gustav stämma möte i Markaryd med den danske kungen för att diskutera situationen, och det är tydligt i breven från den här tiden att kungen inte tvivlar på att Christian och Gustav ska broderligt hjälpa varandra för att kuva upproret. Här skiljer sig bilden inte åt ifråga om vem breven riktar sig till, om det så är svenska adelsmän och rådsherrar eller allmänheten.³⁵

Gemensamma fiender pekas ut och Gustav vill ha Christian III:s stöd mot dessa som han menar utgör hot mot båda rikena. Exempel på gemensamma fiender i materialet blir framförallt den fängslade Christian II som utmanar båda regenternas positioner, men mer om Christian II i ett eget kapitel här nedan. I detta kapitel ska istället fokus ligga på relationen till danskarna i samband med en annan gemensam fiende, nämligen Nils Dackes uppror i Småland i början av 1540-talet. Under upprorets inledningsskede skriver Gustav till en av sina förtrodda adelsmän där han ger sken av att Dacke och hans anhängare inte är något att oroa sig för, då Gustav har Christian III och hans Danmark som bundsförvant och att de två tillsammans med lätthet kan slå ned upproret.³⁶

I tidigare forskning finns det exempel på att enande mellan två kollektiv gentemot ett annat har förekommit och inte på något sätt talar för att Gustav och det kollektiv vi kan säga han tillhörde såg danskarna som en del av samma grupp bara för att man stod i en enad front mot en tredje part, i detta fall Dacke och upprorsmännen.³⁷ Det finns också exempel i registratret som ger indikationer på att ryssen sågs som ett gemensamt hot mot det danska och det svenska kollektivet.³⁸

Den stundtals hjärtliga och broderliga ton som råder mellan de båda rikena tar sig uttryck i att formuleringarna i breven som riktar sig till en bredare publik, såsom öppna proklamationer till allmogen och diplomatiska dokument riktade till danskarna, mer uttalat inriktades på att stärka relationen mellan svenskar och danskar, då särskilt under Dackeupproret när det fanns

³⁴ Larsson, s. 232.

³⁵ GIR- Band 14, 1542, 3 juli, s. 75f. 6 juli, s. 76. 6 juli, s. 81f. 13 juli, s. 100-102, 29 juli, s. 154f. 6 augusti, 176f. 12 oktober, s. 289f.

³⁶ GIR- Band 14, 1542 3 juli, s. 75f.

³⁷ Gustafsson, 2000, s. 187f.

³⁸ GIR- Band 14, 1542 16 juli, s. 109f.

ett gemensamt hot. I sammanhanget kan nämnas en skrivelse från november 1543 då Gustav skriver till riksråden då det trycks extra på att relationen mellan de båda folken ska stärkas och detta föregås av att Gustav känner en oro inför det mecklenburgska hotet och hertig Albrecht som stöttat Christian II.³⁹ Det har sålunda uppstått ytterligare en gemensam fiende i form av hertig Albrecht som också stöttar Dackes uppror.

De båda kungarna måste alltså sträva gemensamt för att minimera hotbilden från Mecklenburg genom att eliminera den småländska fienden. Christian III:s och Gustavs korrespondens intensifieras därför under 1542 och 1543. Brevväxlingen går ut på att på båda sidor om Smålandsgränsen hejda upprorsmännen. I juli 1542 skickar Gustav brev till Christian om att denne skall förmå sina undersåtar, bönderna i Skåne och Blekinge att sluta med sin handel till upprorsmännen i Småland och framförallt stoppa införseln av vapen till Småland.⁴⁰

Under sommaren 1542 utmålas Dacke och hans folk som uttalade fiender till de båda rikena och benämns i breven som ”en hoop skogztiuffer”. Under upprorets inledning sågs de som sagt av Gustav som ett marginellt hot då han har Christians stöd och att slå ned upproret skulle då inte vara några problem, då de båda furstarna hade kapacitet att dra in med tolv tusen man i smålandsskogarna.⁴¹

En intressant iakttagelse är hur Vi och De-perspektivet förändras ju mer Dackeupproret trappas upp. När upproret eskalerar och blir mer och mer hotfullt förändras också Gustavs syn på sin svåger och dennes rike. Då Gustav anser att för lite görs från dansk sida för att hindra fortsatt upptrappning.⁴² Dackeupproret blir härmed också, vad det verkar som, en vändpunkt i relationerna mellan Sverige och Danmark. Från årsskiftet 1542/1543 har Gustav en annan ton när han talar om Christian III:s Danmark som kommer att redogöras för i de kommande kapitlen.

Samtidigt som stämningarna verkar goda mellan länderna under 1540-42 så är det så att detta veckar mest vara knutet till Christian III:s person. I breven är det i huvudsak den danske kungen det talas om när Gustav refererar till de goda stämningar som råder mellan rikena. När

³⁹ GIR- Band 15, 1543, 31 mars, s. 210-212. 15 maj, s. 278. 12 november, s. 556-563.

⁴⁰ GIR- Band 14, 1542, 13 juli, s. 100-102.

⁴¹ GIR- Band 14, 1542, 3 juli, s. 75f. 6 juli, s. 76f, 81f.

⁴² GIR- Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28.

det gäller det danska folket är han mer reserverad och misstänksam. Han skyller danskarna för att sprida rykten om att Gustav ska ha gått och blivit katolik och att han inte tänker, som han säger: ”dantza effter theris piper”. Han skriver i mars 1541 att de mynt som danskarna betalar med i Sverige måste undersökas noga av undersåtarna så att man förvissas sig om deras äkthet och så vidare.⁴³ Det är alltså tydligt att Gustav gentemot det danska folket inte hyser särskilt varma känslor eller tror på deras välvilja. Det tycks vara så att de vänliga stämningar som uppvisas i materialet endast finns på kunganivå. Det är i Christian III han har en allierad och bundsförvant, inte i det danska folket. Som vi ska se i kommande kapitel så tar sig denna misstänksamhet nära nog hatiska uttryck. Men där vi är nu, 1540-42, så betraktas det danska folket som kollektiv med behärskad misstänksamhet med tendenser till acceptans.

Innan man lägger ut texten om danskens uselhet i breven måste detta kapitel först relateras till forskningsläget och belysa hur dåligt uppmärksammat de mer vänliga stämningarna mellan grannländerna varit i forskningen. I antologin *Fjendebilleder & fremmedhad* har Jens Rahbek Rasmussen, lektor i historia vid Köpenhamns universitet, skrivit om vad han kallar Danmark och Sverige som ”arvefjender” och målar då upp bilden av Sverige och Danmark som historiens eviga antagonister med genomgående motsättningar mellan varandra från Kalmarunionens upprättande till en fotbollsmatch i slutet av 1950-talet. Artikeln har fokus på hur man i de båda länderna har jobbat hårt för att måla upp bilder av varandra som motsatser och i stort oförenliga genom sina skilda kulturer och mentaliteter. Men inget nämns om just det stöd som söktes mellan regenterna när gemensamma hot tornade upp sig, som har belysts tidigare i detta kapitel. Rasmussen tar förvisso upp försoningen mellan Sverige och Danmark under 1800-talet. Men inget sägs om vänligare stämningar rikena emellan under tidigmodern tid.⁴⁴ Påpekas här bör kanske också att den övervägande bilden man får av källmaterialet är negativt gentemot den danske grannen, men det bör ändå lyftas fram att de vänligare stämningarna inte heller är särskilt svåra att hitta under vissa perioder. Kritik kanske inte heller kan riktas så hårt mot just Rasmussen, eftersom han inte utgett sig för att göra en heltäckande bild av de dansk-svenska fiendebilderna under tidigmodern tid.

Harald Gustafsson talar i sin bok om vad han kallar den ”kärliga bebindelsen” där han diskuterar kring just gemenskapen och samhörigheten mellan de tre rikena, Sverige, Norge

⁴³ GIR- Band 13, 1541, 24 mars, s. 238f. 30 maj, s. 272-275.

⁴⁴ Jens Rahbek Rasmussen, ”Danmark og Sverige som arvefjender. Fra svenskekrige til fodbold”, *Fjendebilleder & Fremmedhad*, Red. Kristof K. Kristiansen og Jens R. Rasmussen, Holme Olstrup 1988, s. 149-159.

och Danmark och hur de mer eller mindre vänskapliga relationerna mellan dessa länder tedde sig vid tiden av 1500-talets början. Det som framkommer hos Gustafsson styrker de tendenser som påvisats här, angående det faktum att när det förelåg ett gemensamt hot gentemot de båda rikena så sökte man också stöd hos varandra. Hos Gustafsson blir detta tydligt när han redogör för efterspelet av grevefejden (1534-1536) och avsättandet av Christian II som dansk kung. Här söker den nye danske kungen Fredrik I stöd av Gustav mot den gemensamme fienden Christian II som utgör ett hot mot båda de nytillträdda och osäkra regenterna, i sin egenskap av legitim och krönt konung över alla tre rikena.⁴⁵

I Lars Olof Larssons digra biografi om Gustav Vasa ligger också fokus, i likhet med Rasmussen, på att återge svenskarnas bild som enbart danskfientlig även om det dyker upp en mer nyanserad bild här där släktskapsrelationerna mellan Gustav och Christian III ger ett annat perspektiv på verkligheten. Hos Larsson kan man genom denna relation ana en mer hjärtlig relation regenterna emellan under 1530- och tidigt 1540-tal. Det kanske bör tilläggas här att Larsson inte har för avsikt att kartlägga fiendebilder och nationellt identitetsskapande under perioden i den form som denna undersökning är upplagd, men Larsson har istället intentionen att ge en så ingående och heltäckande bild som möjligt av Gustav och hans tid. Detta gör att också fiendebilder blir en aspekt som vägs in i hans undersökning om än med andra teoretiska utgångspunkter än i den förhandenvarande.⁴⁶

I övrigt är det i forskningen svårt att hitta undersökningar som särskilt belyser att det också fanns vänskapligare former av utbyte mellan Sverige och Danmark under denna period. Fokus har mer legat på att belägga den så kallade arvfjendskapen rikena emellan. Genom detta blir också ländernas närmare relationer undanskymda och bortglömda. Trots detta så är det i registratret mycket som indikerar på att det i alla fall mellan de båda regenterna Christian III och Gustav Vasa fanns ett band som sammanlänkade dem som två furstar med många liknande och gemensamma intressen i olika frågor som gjorde att de sökte varandras stöd. Särskilt tydligt blir detta i avsnittet nedan om Christian II.

Med Barths teori som glasögon kan vi också se att det som beskrivits ovan som ett ömsesidigt stöd i kristider och ett samförstånd mellan regenterna kanske inte kan placeras direkt in i

⁴⁵ Gustafsson, 2000, s. 78-83.

⁴⁶ Larsson, s. 187.

teorin då denna mer grundar sig på kollektiva föreställningar och identiteter.⁴⁷ Så för att få en bättre bild av den större uppfattningen i kollektivet som utgjordes av svenskar som invånare i konungariket hade vi behövt gå djupare och söka hitta ett mer till detta ändamål anpassat källmaterial. Men Barths teori kan ändå vara oss behjälplig i detta avsnitt genom att se Gustavs uppfattning som prejudicerade för hur i vart fall makteliten i Sverige såg på dansken. För det är inte bara i breven direkt till Christian III och hans hov som man som betraktare av registraturet förstår att Gustav sätter stor tilltro till den danske kungen. Det framgår också tydligt i de brev som skickas till kungens egna befallningsmän och rådsherrar att Gustav litar på att danskarna kommer att stötta Sverige mot de småländska upprorsmännen. Även när andra hotbilder definieras så talar Gustav om Christian III som en bundsförvant, såsom i fallet med den fängslade kung Christian II och dennes tyska bundsförvanter i form av den tyskromerske kejsaren.⁴⁸

Intressant i detta avsnitt är också att vi kan se att dansken i tider av hot utifrån kan ingå som en del av det Vi som Barth talar om som ett kollektiv. Dansken kan sålunda sägas byta skepnad från att vara ett De-kollektiv till att ingå i samma Vi-kollektiv som svensken. Vad som menas med detta är att med hjälp av exemplen ovan så påvisar undersökningen att till exempel då Dackeupproret närmar sig sin kulmen inlemmar den svenska retoriken dansken i det svenska kollektivet mot den gemensamme fienden i form av Dacke och hans anhängare.⁴⁹

2.1.1 Identitetsaspekten

Nu tar vi empirin från föregående avsnitt och sätter den i relation till Smiths ethnie-begrepp och funderar något över möjligheten att det kan ha funnits en förnationell identitet där svenskheten definierades utifrån hur man såg på dansken.

Vems identitet är det då vi talar om? Det står helt klart att det är omöjligt utifrån källmaterialet att säga något om allmänhetens identitetsuppfattning eller ens någon individs eller grupps förståelse av sig själv i den kontext han eller hon befann sig i under den undersökta perioden. Det man dock kan säga något om är hur Gustav Vasa själv ville att folk skulle uppfatta sig, se på sig själva och andra. Mycket i det undersökta materialet kan

⁴⁷ Barth, s. 13f.

⁴⁸ GIR- Band 13, 1540 8 September s. 124-127, 1 November, s. 144-165.

⁴⁹ Barth, s. 18f.

definieras som propaganda och har då ett tydligt syfte att svartmåla eller lyfta fram och förstärka företeelser eller personer som det låg i kungens intresse att beskriva på ett visst sätt; propaganda som böndagsplakat och andra offentliga proklamationer.⁵⁰

I den här ovan beskrivna fiendebilden av dansken som den återfinns i materialet så ser vi att fiendebilden inte alltid är entydig och att den skiftar över tid. Enligt Smith består dock de bärande fundamenten i de uppfattningar som identiteten består i över tid, såsom formen i uttrycken för kulturen och de faktorer den sammankopplas med. Symboliken kan däremot för olika myter och uppfattningar inom ethnien förändras och skifta i innebörd över tid.⁵¹

Som Lars-Olof Larsson skriver i sin biografi över Gustav Vasa så är det tydligt att Larsson, i likhet med denna studie, kommer fram till slutsatsen att Gustavs ”danskhat” varierar i styrka och att bilden av Gustav som notoriskt hatisk till danskarna är mer mångfacetterad än vad den gängse bilden återger. Men att det ändå ofta är så att kungen ger uttryck för stor misstänksamhet och oro inför grannen i söder står ändå klart, vilket vi kommer att se ytterligare exempel på i kommande kapitel.⁵²

Som vi sett kan alltså fiendebilder också bli vän-bilder. Dansken betraktades åtminstone åren 1540-1542 som en bundsförvant och allierad i kampen mot de småländska upprorsmännen och andra inhemska och utländska hot, såsom ryssar och exkungen Christian II. Barth slår fast att man kan ha en vänligt sinnad ton och bild av ett annat kollektiv utan att för den skull inkorporera denna med sitt eget kollektiv.⁵³ Med Smiths tanke om identitetsskapande inom en ethnies så ser vi att empirin i detta fall påvisar ett mått av distansering gentemot andra grupper. Danskarna talas det om i termer av förvisso vänskapliga relationer men ändå med viss skepsis. Smålänningarna som stöder Dacke klassas som en i högsta grad närvarande fiendebild. Synen på Dacke är intressant ur den aspekten att det ju är ett kollektiv som exkluderas från den grupp som Gustav tillhör. Smålänningarna var en del av det svenska kollektivet fram till upproret och därmed utestängda och svartmålade, och utmålas som fiender till det svenska och danska. Det rör sig sålunda om en politisk fiendebild och inte om en etnisk-kulturell.⁵⁴

⁵⁰ Forssberg, s. 31.

⁵¹ Smith, s. 14.

⁵² Larsson, s. 336-339.

⁵³ Barth, s. 18f.

⁵⁴ GIR- Band 14, 1542, 3 juli, s. 75f. 6 juli, s. 76. 6 juli 81f. 8 juli, s. 84f. 10 juli, s. 90-92. 13 juli, s. 100-102. 27 juli, s. 140f. 27 juli, s. 148-150. 29 juli, s. 154f. Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28. 31 mars, 210- 212.

Det finns under detta avsnitt inte några indikationer på att svensken tillskrivs några särskilda attribut gentemot någon av fiendebilderna, om det så är smålänningar eller tyskar som pekas ut. Inte heller när det gäller dansken som allierad så ser vi några tecken på att svenskarna ställs i kontrast mot dessa på något tydligt sätt. Det man ser i materialet är snarare att det görs åtskillnad mellan lydiga och olydiga undersåtar, där smålänningarna givetvis karaktäriseras som de trotsiga.⁵⁵ Här handlar det sålunda också om politiska bilder och inte etnisk-kulturella.

När det gäller synen på dansken så ser vi att det i huvudsak är Christian III som får del av de positiva omdömena. Ur vänskapligt perspektiv rör det sig alltså också om en politisk bild. Annat verkar det vara när omdömena har en något mer negativ ton gentemot grannen i söder.

2.2 Den lömske dansken

I detta kapitel kommer att undersökas hur den andra sidan av myntet såg ut. Hur den negativa bilden av dansken arbetades fram av Gustav Vasa och hur denna kom till uttryck i skrivelserna som utgick från kungens kansli. Förhoppningen är också att peka på brytpunkter i den svenska retoriken gentemot dansken och lyfta fram förändringsaspekten i samband med dessa.

Den överlägset mest framträdande av de många dåliga egenskaper som dansken tilldelas i källmaterialet är den att danskarna framförallt inte håller vad de lovar och inte står vid sitt ord. Detta blir mer och mer tydligt efter att Dackeupproret nått sin kulmen 1543 och ända fram till Gustavs eget frånfälle 1560. Danskarna framställs som ett folk utan skrupler som bara ser till sitt eget bästa och inte skyr några som helst medel för att profitera på svenskarna. Det som särskilt retar Gustav är när Christian III och kronprinsen Fredrik (Fredrik II) anser sig besitta rätten att bära de tre kronorna i sina vapen och i det danska riksvapnet. Åtskilliga brev under senare delen av 1550-talet tar särskilt upp detta och Gustav är mäkta förgrymmad över det faktum att den danske kungen har så lite respekt för allt det Gustav anser sig har gjort för honom och Danmark. Särskilt påpekar han det faktum att om det inte hade varit för Gustav så

⁵⁵ GIR- Band 14, 1542, 6 juli, s. 81f. 27 juli, s. 140f. 29 juli, s. 154f. 22 augusti, s. 176f. Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28. 31 mars, s. 210-212. 23 november, s. 567-569.

hade inte Christian II blivit nedstörtad från den danska tronen och därmed har Christian III Gustav att tacka för det danska riket.⁵⁶

Gustav fruktar till och med att denna vapensköldstvist ska leda till krig mellan länderna och uppmanar alla sina befallningsmän nere vid gränsen att vara på sin vakt och se till att soldaterna är i god ordning vid ett eventuellt anfall från den danska sidan. Bidragande orsak till Gustavs farhågor torde vara att man under tiden som danskarna handlar på detta sätt också har stora problem med ryssarna i öster vilket Gustav befarar att danskarna ska utnyttja för att kunna anfälla ett försvagat svenskt rike.⁵⁷ Han vill därför göra allt för att förhindra danskarna från att få detta tillfälle. Han skriver till befallningsmannen i Västergötland, svågern och riksrådet Gustaf Olsson (Stenbock)⁵⁸:

att I thesligeste vele lathe haffve godh och grann acht och tilsynn medh Elffzborgz slotth och stadh, så att the danske icke motte stämple och tilfoge oss ther någon skallckheet och förräderij.⁵⁹

Detta med de tre kronorna handlar mer om en personlig dispyt mellan Gustav och Christian III, men det finns implicit andra orsaker till det allt mer spända läget regenterna emellan, också fler exempel i materialet som speglar detta finns. Bilden av det danska folket som kollektiv blir allt mer negativ och de beskrivs allmänt som ett opålitligt och bedrägligt folk. Under hela andra delen av 1540 talet och övervägande delen av 1550-talet så framställs danskarna i brev mellan kungen och framförallt befallningsmännen och rådsherrarna som ett svekfullt och lömsk folk.⁶⁰ I oktober 1551 skriver Gustav till sina förtrogna frälsemän Sten Eriksson (Leijonhufvud) och Svante Sture om danskarnas förehavanden nere vid gränsen mot Skåne och Blekinge att de säger en sak och planerar en annan:

⁵⁶ GIR- Band 27, 1557, 30 December, s. 207-212, 216-218. 31 December, s. 219-221. Band 28- 1558, 16 Mars, s. 95f.

⁵⁷ GIR- Band 29, 1559, 20 April, s. 105f.

⁵⁸ I likhet med Christian III var också Gustav Olsson svåger till kung Gustav. Olsson var gift med kungens andra drottning Margareta Lejonhufvuds äldre syster. 1552 blev Olsson också svärfar till Gustav Vasa när denne gifte sig med hans dotter Katarina Stenbock. (Larsson, s. 288, 298.)

⁵⁹ GIR- Band 25, 1555, 14 maj, s. 213.

⁶⁰ GIR- Band 15, 1543, 23 november, 567-569. 31 december, s. 594-596. Band 16, 1544, 14 mars (osäker datering), s. 132-135. 3 april, s.185f. 8 april, s.206f. 17 april, s. 238-240. 19 april, s. 246-249. 6 juni, s. 368-370. 8 juni, s. 385. 9 juni, s. 387f. 16 juni, s. 394-396. 25 juni, s. 432f. 14 oktober, s. 659-661. 17 oktober, 669-674. Band 22, 1551, 3 februari, s. 46-48, 22 mars, s. 117f. 12 april, s. 151-153. 11 april, s. 163f. 26 maj, s. 183-186. 2 juni, s. 207f.

våre granner the Danske, effter som her för oss berättet är, lathe sich vedh gränserne nu aldellis venlige och opå thet fruntligeste höre och förnimme, äär doch till befruchtendes, att the ther medt något annet ondt och fijendtligit i sinnet haffve kunne och tileffnentyrs achte emott oss företage, lijke som tilförende offte skedt ähr, och besynnerligen effter the sich föge kunne medt trozzenn eller trug uträtte, så beflijte the sich nu att betäcke theres skalckheet medt gode ord⁶¹

Förräderi och svek är som sagt något som Gustav lägger stor vikt vid i sina beskrivningar av dansken och vid slutet av sitt liv vill han också föra detta vidare till sin efterträdare kronprins Erik (XIV) genom att beskriva hur han under hela sitt liv har sett danskarna svikit och konspirerat mot Sverige. Han talar om hur han under sin regering har lärt känna danskens alla nycker och hur de inte alls är att lita på. I ett förgående brev har Erik velat upplysa sin far om danskens opålitlighet. Men Gustav är snabb med att deklarerat att detta inte är nödvändigt att upplysa om. Han skriver:

Så, käre son, ähr föge behoff, att tu osz um samme the dansches ondske och schalkheet varner och erinerer, förty thett ähr osz nogsampt och öffverflödiligen vitteligit. Vij haffve them nu snart udi 40 ähr lärnt kenne. Gud giffve, att thett ginge tig så till hiertet, som thett går osz, våre thett Sverigis riche myckitt nyttigt⁶²

Som dessa båda citat visar så identifierar Gustav dansken med ondskan och falskhet, men även på flertalet andra ställen i registratret.⁶³ Huruvida det gäller danskarna som folk eller Christian III och dennes närmaste låter sig inte utläsas men som texten är framlagd kan man troligtvis sluta sig till att det är utlåtanden om dansken i allmänhet. Dansken görs alltså i dessa fall till det största hotet mot det svenska riket och man måste hela tiden vara på sin vakt så att de inte gör verklighet av sina ständigt lika svekfulla planer. I materialet finns det många exempel på detta och man förstår att Gustav vill göra gällande att danskarnas högsta önskan är att störta honom och införa ett styre som liknar Christian II:s ”skräckelige och ochristeliga Tyrannij”.⁶⁴

⁶¹ GIR- Band 22, 1551, 22 oktober, s. 462f.

⁶² GIR- Band 29, 1560, 29 februari, s. 444f.

⁶³ GIR- Band 15, 1543, 21 oktober, s. 544-548. 21 oktober, s. 548-550. 31 december, s. 594-596. Band 16, 1544, 8 februari, s. 27-29. 10 februari, s. 33-35. 2 mars, s. 100-104. 5 mars, s. 108-111. 14 mars, s. 132-135. 8 april, s. 206f. 17 april, s. 233-237. 17 april, s. 238-240. 25 april, s. 254-258. 6 juni, 368-370. 8 juni, s. 385. 16 juni, s. 394-396. 25 juni, s. 432-435. 24 juli, s. 484-486. 14 oktober, s. 660. 17 oktober, s. 669-674. Band 17, 1545, 4 januari, s. 6f. 25 maj, s. 316-318. 30 maj, 334f. 1 juli, 415-417.

⁶⁴ GIR- Band 17, 1545 3 februari, s. 66. 19 april, s. 245. 19 april, s. 247. 16 maj, s. 284-286. 25 maj, s. 316-318. 1 juni, s. 342. Band 18, 1547, 25 februari, 364f. 2 april, s. 471f. 17 juli, s. 640. 15 augusti, s. 695f. 12 september, s. 729f.

Gustavs misstänksamhet och svartmålning av dansken kulminerar under mitten och andra halvan av 1550-talet i samband med den ovan nämnda vapensköldsschismen med Christian III. Efter detta innehåller var och varannan skrivelse om dansken en beskrivning av dennes falska och okristliga natur. I tidigare skrivelser som på ett eller annat sätt behandlat danskarna så höll sig dessa ofta ändå ganska sakliga till det som behandlade handel eller diplomatiska frågor.⁶⁵ Men efter 1557 så finns det alltid ett utlåtande om hur ohederliga danskarna är i samband med ärenden där det är finns en möjlighet för Gustav att föra det danska hotet på tal.⁶⁶

Men faktum är att detta sätt att beskriva dansken har en tidigare brytpunkt än vapensköldsschismen 1557, även om det eskalerar mer och mer från och med detta år. Den tidigare brytpunkten utgörs av den dansk-kejsarliga freden i Speyer 1544.⁶⁷ Från denna punkt fram till 1557 ökar misstänksamheten gentemot dansken successivt och kulminerar sedan vid vapensköldsschismen som redan nämnts. Freden i Speyer ökar också Gustavs misstänksamhet gentemot tyskarna och särskilt mot kejsaren och hertigen av Mecklenburg. Gustav vill i samband med freden i Speyer också påminna sina egna frälsemän om hur det var innan han kom till makten och hur illa ute det var med Sverige då, detta för att förvissa sig om fortsatt stöd från sina egna så att dessa inte vänder sig emot honom i de svåra tider som Gustav ser framför sig.⁶⁸

I materialet kan man också se att det var ett medvetet drag av Gustav och hans kansli att beskriva danskarna på ett speciellt sätt. Huruvida detta var ett pragmatiskt eller ideologiskt val

⁶⁵ GIR- Band 15, 1543, 23 januari (osäker datering), s. 25-31. 23 januari (osäker datering), s. 32-35. 21 mars, s. 179f. 2 juni, s. 312-314. 14 oktober, s. 534-539. 31 december, s. 594-596. Band 16, 1544, 15 mars, s. 136-138. 16 april, s. 228-230. Band 17, 1545, 18 februari, s. 108f. 26 februari, s. 123.

⁶⁶ GIR- Band 27, 1557, 30 december, s. 207-209. 31 december, s. 219-221. Band 28, 1558, 25 januari, s. 65-68. 22 mars, s. 103f. Band 29, 1559, 17 januari, s. 7f. 29 januari, s. 16-18. 20 april, s. 105f. 1 maj, s. 120f. Band 29, 1560, 16 januari, s. 318-320. 29 februari, s. 444f.

⁶⁷ En liten bakgrundsteckning kan vara nödvändig här för att förstå argumentationen som följer. 1541 slöt nämligen Sverige en icke-aggressionspakt i Brömsebro med Danmark. Denna innebar att Sverige och Danmark skulle stödja varandra mot påtryckningar från den tysk-romerske kejsaren, Karl V. Kejsaren var svåger med den fängne Christian II och de båda usurpatorerna Gustav och Christian III ville tillsammans värja sig mot dennes mäktige bundsförvant. Brömsebroavtalet förpliktigade också länderna att stötta varandra när något av dem fick ett uppror på halsen, vilket snart därpå med Dackeupproret blev verklighet. Men redan 1544 så började Christian III förhandla med Karl V i den tyska staden Speyer om bland annat Christian II:s fångenskap och Danmarks roll gentemot det tysk-romerska riket. Detta gjordes utan att Gustav informerats om underhandlingarna eller tillfrågats om han önskade närvara. Gustav fick istället vetskap om vad som hände i Speyer via sina kunskapare på plats och via andrahandskällor. Detta stred mot vad han och danske kungen kommit överens om tre år innan i Brömsebro.

(Larsson, s. 205f.)

⁶⁸ GIR-Band 16, 1544, 2 mars, s. 100-104.

låter sig vara osagt i detta sammanhang, men det är ändå tydligt att Gustav och hans kansli arbetar med att föra ut en negativ danskbild till folket. I mars 1558 skriver Gustav till Laurentius Petri och ber denne att sända honom ett exemplar av Saxo Grammaticus krönika om dansk historia fram till 1185.⁶⁹ Gustav ämnar nämligen själv låta skriva något om danskarna och deras ”dygder, like som the osz svenske udi sine böker gjort haffve”.⁷⁰ Detta är intressant ur flera aspekter, då det dels visar på att Gustav betraktar danskarna som ett utomstående kollektiv och som ett erkänt kollektiv i Barths bemärkelse.⁷¹ Danskarna slutade att betraktas som en allierad till svenskarna som de hade gjort under Dackeupprorets inledning. Det blir alltså återigen ett tydligt Vi och De-förhållande som exemplen i detta kapitel visar.

När det gäller skillnader i beskrivningar av den danska fienden beroende på vem de riktar sig till så ser man i registratret att skillnaderna är små. Oavsett om skrivelserna riktar sig till adelsmän och rådsherrar eller till den svenska allmänheten ligger fokus på att karaktärisera dansken som en genomusel figur, som man kan projicera flera negativa egenskaper på. I ovan nämnda exempel då Gustav skriver till Stenbock är han tydlig med att danskarna inte går att lita på. Samma sak ser man i ett brev till Nils Grabbe i Viborg i mars 1544, i samband med danskarnas underhandlingar med tyskarna vid freden i Speyer, där Gustav skriver att danskarna inte vill svenskarna annat än skada och fördärv.⁷² I en skrivelse till allmänheten i Uppsala i maj 1545 varnar han allmänheten för det danska hotet och påminner dem om att det faktiskt är Gustav de har att tacka för att svenskarna är ett fritt folk som inte lyder under någon utländsk kung. Gustav eldar på ordentligt och varnar för vad som skulle kunna hända om allmänheten inte sluter upp bakom kungen och istället börjar lyssna på de rykten som danskarna sprider ut. Kungen målar upp en dystopi där danskarna återigen styr Sverige och där, som Gustav skriver:

Swenske män bliffwe szå ödelagde, at Swenskt blodh, namn och tungemåll, ther med plat vtrothes, Och besättie szå landet igen med fremmende folck, Såsom mere än j Hundrede åhr haffwer wärit effhertencht och efftherstått.⁷³

⁶⁹ Nationalencyklopedins nätupplaga, Sökord: Saxo Grammaticus, 2010-06-09.

⁷⁰ GIR-Band 28, 1558, 17 mars, s. 100.

⁷¹ Barth, s. 17f.

⁷² GIR- Band 16, 1544, 2 mars, s. 100-104.

⁷³ GIR- Band 17, 1545, 16 maj, s. 285.

Detta är möjligen det kraftfullaste exemplet på den här typen av retorik rörande den danska fienden i registratret som riktar sig till allmänheten, men det återfinns även liknande uttalanden på andra ställen där kungen riktar sig till allmänheten på ett liknande sätt.⁷⁴ När Gustav riktar sig till den svenska offentligheten är bilden av dansken tydligt inriktad på att beskriva danskens karaktär och natur. Bilden får etnisk-kulturella förtecken som säger något om hur denna fiendebild användes av Gustav för att försöka ena riket, mot ett yttre hot efter Dackefejdens blodiga förlopp vilket skakade kungen våldsamt.⁷⁵

Vad som dock skiljer innebörden av dessa stämplingar mot danskarna i beroende av vem som får sig breven tillsända är att det verkar som att i breven till adelsmännen och befallningsmännen ligger tyngdpunkten på hur danskarna befaras agera. Medan skrivelserna till allmänheten verkar i högre utsträckning ha som mål att karaktärisera dansken och stereotypisera denne. Det tycks därför som att i breven till högreståndspersoner och förtrogna så får bilden av dansken en politisk prägel. Här handlar det om att iaktta försiktighet och vaksamhet gentemot hur dansken kan komma att agera. Det ser vi i exemplen där brev skickas till Stenbock och Grabbe i Viborg och även på andra ställen i registratret.⁷⁶

Negativa fiendebilder är väl uppmärksammat i forskningen och många avhandlingar har presenterats i ämnet. Det kan här vara intressant att väga in hur forskningen i Danmark ser ut på detta område, och hur man där har resonerat kring den danska bilden av svensken.

I flerbandsverket *Dansk Identitetshistorie* resonerar ett flertal danska forskare kring den danska identiteten från 1500-talet och framåt. I ett kapitel skriver Harald Ilsøe om bland annat svenskbildet under 15- och 1600-tal. Ilsøe påvisar att svenskarna i Danmark betraktades på ungefär samma sätt som vi har sett att Gustav ville presentera bilden av dansken för svenskarna. Dansken karaktäriserades som hederlig och modig emedan svensken framställdes

⁷⁴ GIR- Band 15, 1543, 18 februari, s. 91-94. 1 mars, s. 112-114. 4 mars, s.121-123. 6 mars (osäker datering), s. 133-136. 12 mars, s.150-153. 21 oktober, s. 544-548.

⁷⁵ Larsson, s. 250-252, 266.

⁷⁶ GIR- Band 13, 1541, 5 januari, s. 186-188. 24 mars, s. 238f. 30 maj, s. 272-275. Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28. 21 oktober, s. 544-548. 21 oktober, s. 548-550. 23 november, s. 567-569. Band 16, 1544, 8 februari, s. 27-29. 10 februari, 33-35. 23 februari, 65f. 25 februari, s. 74-76. 2 mars, s. 100-104. 5 mars, s. 108-111. 14 mars, s. 132-135. 19 april, s. 246-249. 6 juni, s. 368-370. 8 juni, s. 385. 16 juni, s. 394-396. 25 juni, s. 432-435. 28-31 juni s. 443-446. 24 juli, s. 484f. 14 oktober, s. 660. 17 oktober, s. 669-674. Band 17, 1545, 4 januari, 6f. 25 maj, s. 316-318. 30 maj, s. 334f. 1 juli, s. 415-417. Band 18, 1547, 2 april, s. 471f. 10 juli, s. 635. 15 augusti, s. 695f. 12 september, s. 729f. 21 oktober, s. 808f. 22 oktober, s. 816. Band 19, 1548, 6 januari, s. 13. Band 20, 1549, 10 februari, s. 57-58. Band 21, 1550, 24 mars, s. 115-118.

mestadels som falsk och metaforiskt jämfördes de med giftormar.⁷⁷ En fundering som uppstår här är hur ideologiskt bildskapandet på båda sidor var om de nu är så lika som det tycks. Man får känslan av att propagandan var av mer instrumentell art än vad det först verkar. Men för att bringa klarhet i detta hade en vidare undersökning krävts med en mer komparativt inriktad ingång i materialet som hade kunnat jämföras med ett motsvarande material från danskt håll. Som synes så finns det mycket kvar på området att utforska.

Som redan nämnts inriktar sig Jens R. Rasmussens undersökning mer på just det som tagits upp i detta kapitel, det vill säga de negativa stämningarna mellan Danmark och Sverige. Han tar bland annat upp tidigare former av anti-dansk propaganda än den som undersöks här. Gotlandsvisan från 1400-talet tar upp exakt samma tematik som vi ser går igen både under den period som denna undersökning är inriktad på och även 1600-talets propaganda i Sverige och Danmark. Gotlandsvisan framställer svenskarna i en hederlig och ärlig dager medan dansken redan här antar formen av en opålitlig och rakt igenom ohederlig figur:

Jag vill det tro
vad svenske män säga
de bliva därvid.
De pläga ingen svika,
varken fattiga eller rika,
det är en god sed.

Skorpionen plägar leka,
med tungan smeka,
med stjärten stinga.
Så göra de danska,
så Gud dem vanska,
när de dagtinga.⁷⁸

Särskilt den sista strofen återkopplar till det som togs upp här ovan om att dansken säger en sak och gör en annan. Här ser vi alltså att denna föreställning inte är något nytt utan har hängt med genom åren och sålunda inte är något som Gustav och hans kansli uppfinner, tanken bar man med sig sedan generationer tillbaka.

⁷⁷ Harald Ilsøe, "Danskerne og deres fædreland Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700", *Dansk identitetshistorie Fædreland og modersmål 1536-1789*, Red. Ole Feldbæk, Köpenhamn 1991, s. 57-65.

⁷⁸ Rasmussen, s. 152.

En annan historiker som intresserat sig för Gustav Vasa och dennes liv och gärning är den anglosaxiske professorn i historia Michael Roberts som var speciellt intresserad av svensk historia. Roberts talar även han om freden i Speyer som ett viktigt skede i de svensk-danska relationerna och att denna ledde till att dessa försämrades. Han påtalar att Gustav blev mäkta upprörd över att Christian III gick bakom ryggen på Gustav i den förhandlingen och hur Gustav i de påföljande samtalen med de danska sändebuden behandlade dessa med avog inställning och inte med den värdighet som borde ha visats sändebuden. Roberts väljer att formulera sig så här när han anger sina förmodade skäl till varför Gustav agerar på detta sätt.

Han tog emot Kristians emissarier onådigt och med illa dold misstro, och de avspisades med uttalanden som för dem framstod som absurda och som ingalunda var framförda i någon hövlig ton. Det var ju tänkbart att Kristian III personligen var en ärans man, men vem kunde lita på den danska nationen?⁷⁹

Roberts använder här ordet ”nation” vilket kan tyckas vara anakronistiskt i just det här sammanhanget med tanke på den epok som skildras. Men det är ändå en intressant formulering och fundering som Roberts lägger fram här. Han besvarar inte frågeställningen på ett tillfredställande sätt som skulle kunna ge nya uppslag till funderingar kring Gustavs syn på dem som bodde i Danmark och hur han såg på dem som kollektiv. Men det visar att Roberts i viss mån intar samma position gentemot relationen mellan Gustav och Christian III som den här studien kan påvisa. Med det vill säga att utifrån den empiri som använts här verkar det som att Gustav i hög utsträckning misstrodde danskarna efter freden i Speyer, men att inget sägs explicit om synen på Christian III. Detta syns tydligt i de ovan presenterade exemplen med breven som riktar sig till adelsmännen, där de ska vara på sin vakt gentemot danskarna. Annat är det när vi kommer fram till 1550-talets slut då tvisten om de tre kronorna blossar upp och även den danske kungen betraktas med misstro.

Fredrik Barth menar som redogjordes för i inledningskapitlet att interaktion och mobilitet mellan olika kollektiv är det som skapar och upprätthåller barriärer mellan etniska grupper. I det här fallet har Barths teori bäring i den meningen att det tycks vara så att interaktionen mellan Dackes folk och danskarna, som vi såg i föregående kapitel leder till en ändring i relationen Sverige-Danmark från och med 1543. I det här kapitlet ser vi att uppfattningen att

⁷⁹ Roberts, s. 169.

svenskar och danskar är på olika sätt och besitter olika egenskaper i den meningen att de just är danskar och svenskar i stort bygger på det faktum att det finns ett förhållande av utbyten mellan de båda kollektiven.⁸⁰

2.2.1 Identitetsaspekten

När det gäller Gustav Vasas framställning av dansken i de brev och skrivelser som utgått till myndighetspersoner och allmänheten så ser vi att där finns en stark drivkraft att måla upp denna fiende som ett överhängande hot och att det konturenligt odlas en mytbildning kring vad fienden står för och vad den symboliserar. Larsson skriver att det är tydligt att även Gustavs danskhat varierar i styrka och att uppfattningen att Gustav skulle vara otvivelaktigt hatisk till danskarna är mer nyanserad än vad den etablerade bilden återger. Det ser vi bland annat i den tydliga skillnaden som görs mellan det danska folket å ena sidan och Christian III å andra sidan. Källmaterialet är ändå till övervägande del fullt av negativa referenser till dansken.⁸¹

I registratret syns tydligt att Gustav, som redogjorts för här ovan, är väldigt mån om att beskriva dansken i termer av opålitlig och lögnaktig. Detta kan tolkas som ett sätt att framhäva och försöka stärka känslan av att svenskarna i högre utsträckning har de motsatta egenskaperna, pålitliga och ärliga.⁸² Som Larsson också skriver fanns det en ambition att sprida detta budskap till allmänheten via predikstolarna bland annat i samband med att Gustav ger Peder Svart i uppdrag att skriva ett svar på en dansk krönika om de båda kungarikenas förenade historia fram till 1513. I detta svar, skriver Larsson, att kungen själv var mycket delaktig och att det var viktigt att framhäva de moraliska skillnaderna mellan svenskar och danskar.⁸³ Vi ser det också i registratret där Gustav skriver i mars 1558 till Laurentius Petri och ber att få ett exemplar av Saxo Grammaticus då han har för avsikt att låta skriva något om ”the danskes infödde och inplantede arth och onde natur”.⁸⁴

⁸⁰ Barth, s. 9f.

⁸¹ Larsson, s. 336-339.

⁸² GIR- Band 13, 1540, Början av januari (datering osäker), s. 1-3, Band 15, 1543, 31 mars, s. 210-212. 27 september, s. 517. Band 16, 1544, 2 mars, s. 100-104. 8 april, 206f. 14 oktober, s. 660. 17 oktober, s. 669-674. Band 17, 1545, 3 februari, s. 66. 16 maj, s. 284-286. Band 21, 1550, 24 mars, s. 115-118.

⁸³ Larsson, s. 337f.

⁸⁴ GIR- Band 28, 1558, 17 mars, s. 100.

Det finns alltså skäl att påstå att det under den här perioden pågick ett arbete från kungamaktens sida att odla dels myten om den danska fiendens hotfullhet och dels om den inhemska befolkningens högre moral. Det tycks vara så att den identitet som målas upp såsom svensk i mångt och mycket står i kontrast till den danska och definieras utifrån hur den ser ut och beskrivs. Smith menar att historien bär på viktiga komponenter för ett skapande av en ethnief. Som vi ser i materialet så har också detta anammats av den danskfiendliga propagandan. Kungen manar folket och frälset att minnas de tider då svenskarna lytt under danska kungar och han målar ju också, som vi sett, upp färgstarka bilder av hur det kan komma att bli igen om svenskarna låter det hända.⁸⁵ Han har då i ett slag skapat både en historisk symbol - den onde dansken -, och också ett svenskt kollektiv som är splittrat men som kan räddas av sin beskyddare - Gustav.

2.3 ”gamble vmilde Konung Christiern”⁸⁶

Detta kapitel tillägnas den person som enskilt får utstå det mesta av svartmålningen i källmaterialet, nämligen Christian II. Här är det inte frågan om att undersöka en ethnief som fallet varit tidigare där danskarna som kollektiv stått i fokus, nu handlar det om en politisk fiendebild. Därmed är en kort bakgrundsteckning av Christian II och hans förhållande till Sverige och Gustav Vasa nödvändig för att förstå den massiva anti-propaganda han får utstå i källmaterialet.

Christian II blev erkänd som regent i Danmark och Norge år 1513 efter sin far kung Hans och hade ambitionen att återupprätta Kalmarunionen i full skala, vilket alltså innebar att han var tvungen att bli vald till samma ämbete även i Sverige där han redan 1499 hade utsetts till tronföljare. Efter att riksföreståndaren i Sverige, Sten Sture d.y. avsatt biskopen Gustav Trolle fick Christian II den förevändning han behövde för att med vapenmakt gå in i Sverige och låta kröna sig till kung i Stockholm 1520. Men nästan omgående efter att Christian krönts och därefter eliminerat vad han trodde var den största delen av den svenska oppositionen i Stockholms blodbad, däribland Gustav Vasas far, så startade uppror i Sverige under ledning av Gustav och 1523 kunde denne väljas till kung av Sverige. Även på hemmaplan i Danmark stötte Christian II på patrull av sin farbror Fredrik och hansestaden Lübeck som tvingade

⁸⁵ Smith s. 26. GIR- Band 17, 1545, 16 maj, s. 285.

⁸⁶ GIR- Band 14, 1542, 5 augusti, s. 172f.

Christian II att fly. Han försökte dock 1531 att återta Norge men misslyckades och sattes 1532 i fängelse. När så Frederik I dog 1534 inleddes i Norden den maktkamp som gått till historien som ”grevefejden”. I denna stod Frederik I:s son Christian (III) mot den oldenburgske greven Christoffer som ville återinsätta Christian II på tronen. Gustav stöttade Christian (III) i denna kamp som också föll ut till dennes favör. Men Christian II fortsatte att vara ett hot mot de båda usurpatorerna Christian III och Gustav Vasa, och med sin mäktige bundsförvant Karl V (tysk-romerske kejsaren) förblev Christian II ett latent hot fram till sin död 1559.⁸⁷

I registratret syns det tydligt att Gustav känner en stor fruktan inför detta hot och han gör allt för att förvissa sig om och påminna sina medborgare och befallningsmän om hur fruktansvärd Christian II:s korta men ändå grymma regering var. I det här fallet är det ingen skillnad i tonläget beroende på vem han skriver till utan det är ständigt samma tematik som återkommer. Christian ska bli ihågkommen och utmålas som en tvättäkta tyrann utan några som helst skrupler.⁸⁸

Relationen till Christian II är tydligt problematisk i registratret. Dels utgör han ett överhängande och reellt hot mot Gustav Vasas position och dels står det också tydligt och klart att detta hot används aktivt för att legitimera och stärka samma position. Som redogjorts för så är Gustav flitig med att påminna folk om hur illa ute svenskarna var under Christians regeringsperiod. Med referenser som tydligt karakteriserar den tiden som ett skräckvälde och tyranni förstärks bilden av Christian ”Tyrann” och uppfattningen att det inte är en tid man vill tillbaka till sprids.⁸⁹

I första kapitlet av analysen togs Dackeupproret upp och den gemensamma front som Christian III och Gustav Vasa hade gentemot de småländska upprorsmännen och att dessa blev gemensamt utmålade som fiender. Samma sak skedde i fråga om Christian II före och under det att upproret pågick i Småland. I Gustavs retorik utmålas Christian II som hjärnan och den bakomliggande orsaken till smålänningarnas motvilja att lyda sin kung. Gustav ger

⁸⁷ Harald Gustafsson, *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*, Lund 2007, s. 84-87.

Nationalencyklopedins nätupplaga, Sökord: Christian II, 2010-06-13.

⁸⁸ GIR- Band 14, 1542, 27 juni, 60-64. 3 juli, s. 69-74. 16 juli, s. 110f. 27 juli, s. 140f. 5 augusti, s. 172f. 9 december, s. 373f. 30 december, s. 392-409. Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28. 31 mars, s. 210-212. Band 16, 1544, s. 23 februari, s. 65f. 25 februari, s. 74-76. 2 mars, s. 100-104. 5 mars, s. 108-111. 15 mars, s. 137. Band 17, 1545, 3 februari, s. 66. 16 maj, s. 284-286. 1 juni, s. 342. Band 18, 1547, s. 2 april, s. 471. Band 24, 1554, s. 16 april, s. 319-321. Band, 27, 1557, 30 december, s. 207-209. 31 december, s. 219-221.

⁸⁹ GIR- Band 14, 1542, 29 juli, s. 172-173. 9 december, s. 373, 30 december, s. 392-409, Band 16, 1544, 2 mars, s. 100-104. 15 mars, s. 137.

sålunda Christian II skulden för oroligheterna i Småland, och han är inte heller sen att förmedla detta vidare ut till det svenska folket. Kungen skriver i juli 1542 att Christian II har skickat manskap och vapen till Småland för att uppvigla dessa mot Gustav själv och med målet att inrätta sig som kung igen eller för att bana väg för sina barn att kunna gripa makten i både Sverige och Danmark. Gustav manar då samtidigt sina frälsemän att vara beredda på att möta Christian II och hans anhängare återigen för att bestämma Sveriges öde, man ska möta honom med ”manligt mottstånd”.⁹⁰ Som i föregående kapitel så ligger fokus här i fråga om när breven riktar sig till adelsmännen på agerande, och när de riktar sig till allmänheten har de en mer beskrivande karaktär i formulerandet av hotbilden.

Det är inte heller bara Christian II själv som utmålas som huvudfienden utan alla de som stöttar honom och även hans barn ses av Gustav som potentiella hot mot hans egen position. Han skriver i december 1542 och varnar sina befallningsmän för vad Christian II kan ha för planer med att uppvigla smålänningarna.

Gamble Christiern medh theres anhengiere och Målssmän, hafwa många fahrlige och listige råd och anslag före emott these trenne Rijker Sverige, Danmarck och Norigie [...] öwerfalla these trij Rijker medh Rof, Mord, brand och all annen fiendtlig handel, och så twinge these Rijker igen vunder för:ne then omilde gamble Christierns och hans barns wold och Tyrannij igen.⁹¹

Detta citat är inte det enda som understryker att det är Christian II och hans så kallade anhang som utmålas som den verkliga fienden bakom Dackeupproret. Under hela upptakten av 1542 och under 1543 är det Christian II som får vara syndabock i den svenska retoriken till varför smålänningarna gör uppror mot Gustav.⁹²

Samtidigt verkar det som att Gustav till stor del hade nytta av den hotbild som Christian II utgjorde. Han använder den frekvent i brev som behandlar situationen i riket och i synnerhet i samband med Dackefejden men även annars, där han menar att Christian står nära Dacke och kanske till och med är den som har orkestrerat det hela. Detta ger Gustav utrymme att

⁹⁰ GIR- Band 14, 1542, 27 juli, s. 148ff. 5 augusti, s. 172f. 9 december, s. 373-375. Band 15, 1543, s. 31 mars, s. 210-212. Band 16, 1544, 23 februari, 65f. 25 februari, s. 74-76. 2 mars, s. 100-104. 5 mars, s. 108-111. 14 mars, s. 132, s. 132-135. 15 mars, s. 137. 17 april, s. 233-237. 17 april, s. 238-340. 25 april, s. 254-258.

⁹¹ GIR- Band 14, 1542, 9 december, s. 373f.

⁹² GIR- Band 14, 1542, 27 juli, s. 140f. 10 december, s. 379-385. 30 december, s. 392-409. Band 15 1543, 23 januari, s. 26ff. 31 mars, s. 210ff. Band 15, 1543, 23 januari, s. 26-28. 31 mars, s. 210-212.

framhäva sin egen roll i och med avsättandet av Christian och allt han gjort för Sverige och svenskarna sedan dess.⁹³

Gustav är alltså mån om att framhålla sig själv och sätta sina egna handlingar i ett historiskt ljus. Som nämnts så hänvisar han ofta tillbaka till tiden för Christian II:s regering som en tid då Sverige regerades av en tyrann och okristliga befallningsmän.⁹⁴ Man får bilden av Gustav som en slags frihetskämpe som befriade svenskarna från det danska skräckväldet. Att föra ut en historieskrivning där svenska folket står i tacksamhetsskuld till kungen för att han befriade dem är väldigt starkt och förstärker ju också bilden av ett folk som varit underkuvat av ett annat och därmed också att Gustav kanske är den största hjälten i det drama då Sverige bröt sig ur Kalmarunionen. För samtidigt som kungen framhåller sin egen roll i detta skeende så nöjer han sig inte med detta utan ger i flera passager i registraturet uttryck för allmänhetens otacksamhet gentemot kungen. Bland annat så förmanar kungen allmogen i Uppsala i februari 1541 att minnas hur de led under Christians II:s regering och hur bra tiderna blivit under kung Gustavs tid på tronen. Han manar allmogen och köpmännen till att inte lyssna på vad olika ”orostiftare” sprider för rykten. Gustav påminner också om att:

Och ati och så wele betenckie thenne store sorg, möde och arbete, som wij her till dagz, och än nw daglige för eder, och thetta menige rigis besta haffue. Vppå thet atuj kunne holle eder i en Christellig friid och rolighedt, edre hustruer och barn ath beskydda och beskerma for all wdtlendzske eller jnlendzske fiender, vfred och öffuerwoldh.⁹⁵

I citatet ser man tydligt tecken på den bild av Gustav Vasa som många kanske förknippar honom med idag – landsfadern. Kungen framställer sig som ständigt arbetande med folkets och rikets bästa för ögonen och alltjämt förmanande och beskyddande. Detta ger vid handen att det fanns en strävan efter en slags mytbildning kring Gustav och hans person som ansvarstagande och pålitlig.⁹⁶

Det blir viktigt för Gustav att hela tiden upprätthålla bilden av Christian II som ett stort hot mot hela det svenska riket och inte bara mot Gustav själv. För att få med sig anhängare i sin avsky mot den gamle kungen väljer Gustav propagandans väg och sänder som vi sett ut ett

⁹³ GIR- Band 13, 1541, 3 februari, s. 200f. Band 16, 1544 2 mars, s. 100-104. Band 17, 1545 3 februari, s. 66. 16 maj, s. 284f. Band 18, 1547, 23 januari, s. 240-302.

⁹⁴ GIR- Band 14, 1542, 9 december, s. 373-375. Band 16, 1544, 15 mars, s.137. Band 24, 1554 16 april, s. 319f. Band 27, 1557, 30 december, s. 207-208, 216-218. Band 29, 1560, 1 juli, s. 535f.

⁹⁵ GIR- Band 13, 1541, 3 februari, s. 200f.

⁹⁶ Ibid.

omfattande budskap där Christian II nästan likställs med ondskan personifierad. Gång på gång refereras det till Christian II och hans sympatisörer som rikets främsta fiender och i detta skede, tidigt 1540-tal, framstår han också som Sveriges fiende nummer ett och överordnad alla andra fiendebilder som cirkulerar under denna tid, om det så är danskar i allmänhet, smålänningar eller tyskar så är det ändå Christian II som störst fokus ligger på. Denna bild bekräftar också Lars-Olof Larsson i sin Gustav Vasa-biografi.⁹⁷

Gustav är inte heller sen att påtala för sina befallningsmän och undersåtar att han inte kommer att vika undan för vare sig Christian II eller Christian III och ”dantza effter theris piper” utan kommer att möta dem med ”manligit mottstond” återigen.⁹⁸ Politiska fiendebilder står sålunda sida vid sida med etnisk-kulturella fiendebilder i Gustavs agitation. Spektrumet av fiender och utmanare i propagandan blir därmed mer utspritt och svårdefinierat. Men samtidigt kan vi sluta oss till att Christian II i alla fall stod ut som en säregen och mycket farlig fiende.

I tidigare forskning har många historiker beskrivit bilden av Christian II i svensk propaganda under Gustavs regering och redan det faktum att denne kungs tillmäle Christian ”Tyrann” har levt kvar in i våra dagar ger oss vid handen att denna propaganda var effektiv och slagkraftig. Det är därför inte särskilt konstigt att bilden av Christian II har blivit grundligt granskad och studerad av forskarna.

Lars Olof Larsson gör i sin biografi över Gustav Vasa en redogörelse för hur Gustav försöker med hjälp av propaganda misskreditera smålänningarna bland övriga medborgare för att i maskopi med Christian II göra uppror mot sin legitime kung och herre, Gustav.⁹⁹ Larsson är också noga med att framhäva Gustavs skicklighet som agitator och propagandamakare med hänsyn till det sätt som denne lyckades föra ut svartmålande budskap mot sina politiska fiender.¹⁰⁰ Som nämnts så instämmer denna studie väl med Larssons resonemang om propagandan mot Christian II.

De slutsatser Anna Maria Forssberg drar låter sig gärna appliceras även på denna undersökning. Forssberg utgår från premissen att propaganda och informationsspridning är att räkna som en maktresurs och att framställa sina fiender i ett specifikt ljus i denna spridning av

⁹⁷ Larsson, s. 338.

⁹⁸ GIR- Band 13, 1541, 30 maj, s. 272-275. Band 14 1542, 5 augusti, s. 173.

⁹⁹ Larsson, s. 250f.

¹⁰⁰ Larsson, s. 198f, 232-256.

information gav landets styrelse särskilda instrument att leda opinionen i önskad riktning.¹⁰¹ Forssberg talar vidare om vad hon kallar informationssystemet (som hon menar utvecklades under just 1500-talet) som möjliggjorde att landets styrelse kunde nå ut med sitt budskap till i princip alla sina invånare. Systemet utgjordes av kyrka, riksdag, länsförvaltning och statliga tryckpressar som gemensamt verkade för att sprida den information och propaganda som kronan ville föra ut till undersåtarna. Forssberg menar att propagandan och informationsspridningen hade ett uttänkt och instrumentellt syfte att försätta befolkningen i ständig krigsberedskap gentemot de länder eller folk som utmålades som fiender i propagandan.¹⁰² Detta ser vi ju också tydliga tecken på i denna studie där bilden av Christian II tydligt används i politiska syften snarare än i ideologiska. Det är givet att man kan placera in fiendebilden av Christian II i registraturet som ett uträknat och pragmatiskt rävspel från Gustav Vasas sida för att stärka sin egen position och eliminera alla möjliga sympatier för den gamle kungen inom riket.

2.3.1 Identitetsaspekten

Utifrån analysen av Christian II:s framtoning i registraturet så ser vi att det som skiljer fiendebilderna åt i fråga om dansken i allmänhet och Christian II är att dansken ses som en mer renodlat etnisk fiende medan Christian utgör ett politiskt hot. Frågan blir då om denna fiendebild passar in i det teoretiska system som omger denna studie. Både Smith och Barth talar ju i huvudsak om de etniska och kulturella faktorerna som avgörande för byggandet av en egen identitet om det så är genom att distansera sig från ett annat kollektiv eller att odla en egen historia och identitet genom att titta på sig själv. Barth är tydlig med att utbyte mellan olika etniska grupper är det som har skapar gränser mellan olika grupper.¹⁰³

I fråga om bilden av Christian II tycks det vara så att den har ett extra stort värde för Gustav personligen. Gustav har ingen anledning att likställa honom med någon sinnebild av det danska kollektivet utan han står för sig själv. I det här fallet kan man nog inte leta efter en identitetsskapande retorik där Christian II används som en måttstock eller bild som man distanserar sig ifrån för att skapa en uppfattning av sig själv och vad man är. I detta fall handlar det nog i större utsträckning om att Christian bara genom att framställas som ett

¹⁰¹ Forssberg, s. 282f.

¹⁰² Forssberg, s. 283-288.

¹⁰³ Barth, s. 11.

överhängande och ständigt hot kan skapa en enighet inom den egna gruppen. Hotbilden som konstrueras i samband med brev som tar upp Christian II verkar vara av en annan karaktär, där fokus i större utsträckning ligger på att försvara och hävda Gustav själv, och det är möjligen på grund av detta som referenserna till Christian är än mer förekommande i källmaterialet än bildskapandet av dansken i allmänhet.

Detta skulle man kunna diskuteras utifrån Anna Maria Forssbergs studie av 1600-talets krigspropaganda. Forssberg menar att propagandan på den tiden i huvudsak hade ett instrumentellt syfte att målet i huvudsak var att legitimera utskrivningar till armén och förmå opinionen att svänga i den av kronan önskade riktningen. Det primära ändamålet var inte att skapa en identitet bland folket som byggde på lojalitet gentemot riket utan kanske snarare till kungen och de beslut han fattade.¹⁰⁴ På samma sätt kanske man ska tolka framförandet av Christian II som den främsta fienden i Gustaf I:s registratur. Med det menas att Gustav möjligen för fram Christian av den anledningen att en bild av den typen fyller Gustavs mer personliga syften på ett direkt och effektivt sätt än hotbilden från dansken i allmänhet. Christian II är en mer påtaglig och konkret fiende än det mer diffusa hotet från ett helt folk som inte är helt klart i sina konturer. Det faktum att Gustafsson påpekar att staten på intet sätt var någon given organisationsform under den här tiden skulle kunna tala för detta.¹⁰⁵ Ju starkare och mer påtaglig fiende desto större legitimitet för den som kan mota detta hot.

När det gäller att tillskriva svensken några särdrag i jämförelsen med Christian II existerar några sådana inte i högre utsträckning. Där de förekommer har de liknande form som in fallet med dansken i allmänhet. Christian II ställs snarare i kontrast till Gustav. Nu är det Christian som är opålitlig, oärlig och okristlig medan Gustav tillskriver sig egenskaper som trofast, ärlig och gudfruktig.¹⁰⁶ Det verkar alltså som om det är två förhållanden som löper parallellt med varandra. När svensken kontrasteras mot dansken och tillskrivs vissa egenskaper så tillskrivs Gustav samma egenskaper fast i kontrast till Christian II. På så vis kopplas Gustav intimt ihop med undersåtarna, och stärker därmed också sin position.

¹⁰⁴ Forssberg, s. 292-294.

¹⁰⁵ Gustafsson, 2000, s. 26.

¹⁰⁶ GIR- Band 15, 1543, 31 mars, s. 210-212. 27 september, s. 517. Band 16, 1544, 2 mars, s. 100-104. 15 mars, s. 137. 8 april, s. 206f. 25 april, s. 254-258. 14 oktober, s. 660. 17 oktober, s. 669-674. Band 17, 1545, 3 februari, s. 66. 16 maj, s. 284-286. 1 juni, s. 342. Band 18, 1547, 10 juli, s. 635. 15 augusti, s. 695f. Band 24, 1554, 16 april, s. 319-321. Band 27, 1557, 30 december, s. 207-209.

2.4 Sammanfattning av fiendebilderna

För att sammanfatta och måla upp de fiendebilder som återfinns i registratret har det varit nödvändigt att ta hjälp av Fredrik Barths teorier om den Andre. Som redogjorts för tidigare så menar Barth att fiendebilder är något som skapas i förhållande till en själv och det kollektiv som man anser sig tillhöra. Man tillskriver fienden attribut eller egenskaper som står i ett motsatsförhållande till de egenskaper som man själv anser sig ha eller besitta.¹⁰⁷

I detta fall ser vi tydligt att Gustav Vasa i mångt och mycket just följer denna princip väldigt väl. Dansken tillskrivs i regel de egenskaper som är typiska för hur man kan se på sin fiende. Dansken är ondsint, falsk och överhuvudtaget väldigt opålitlig. Han distanserar sig från dessa egenskaper och tillskriver sig själv och även svenskarna egenskaper som mod, trofasthet och pålitlighet, alltså raka motsatsen till det som pådyvlas den danska fienden.

Det är samtidigt intressant att se hur dansken växlar mellan att betraktas som vän och som fiende. Som nämnts så står det klart att det danska riket i allmänhet och Christian III i synnerhet sågs som en viktig bundsförvant och allierad dels vid tiden för Dackeupprorets inledning men dels också genomgående i fråga om det ständigt närvarande hotet från Christian II och dennes anspråk på de danska och svenska kronorna. Detta faktum ger prov på att historien som vanligt är mer komplex och nyanserad än vad den tycks vara vid en första anblick.

Beskrivningen av Christian II är också intressant ur den aspekten att denne inte likställs med det dansken beskrivs som utan denne blir i sig en egen form av fiende som man i propagandan kan måla en bild av, och som kan kontrasteras mot Gustav själv. Tydligt är att Christian II i likhet med Dacke antar formerna av politiska fiendebilder i motsats till bilden av dansken i allmänhet.

Jonas Nordin skriver i sin avhandling att det även senare under 1600-talet och frihetstiden var vanligt att statsmakten i sin propaganda beskrev fienden i termer av omoraliskt och ohämmat handlande. Nordin påpekar också att det i hans material är tydligt att de egenskaper som svenskarna tillskrivs under den undersökta perioden är i likhet med denna studies källmaterial

¹⁰⁷ Barth, s. 18.

klart utsagda i termer av ”mannamod” och enighet. Religiös och samhällelig frihet är andra egenskaper som Nordin hittar som kanske inte är lika klart utskrivna i Gustaf I:s registratur, även om de förekommer.¹⁰⁸

En annan aspekt är den som är beroende av vem som beskrivningarna riktar sig till. Det finns en skiljelinje mellan de skrivelser som riktar sig till frälset och de som riktar sig till allmänheten. Här ser vi att i beskrivningarna av dansken så ligger tyngden i brev som riktar sig till enskilda eller mindre grupper av adelsmän på att varna för hur dansken kan antas komma att agera, eller hur han har agerat. Då utgår man också ifrån att agerandet kan beskrivas som svekfullt eller fegt.

När det gäller allmänna proklamationer så går allt som oftast retoriken ut på att karaktärisera danskens natur. Då är det just danskens egenskaper som står i fokus. Folket ska lära sig att inte lita på danskarna, de ska inte lyssna på deras illvilliga rykten och så vidare.

¹⁰⁸ Nordin, s. 432.

3 Slutsatser

3.1 Fienderna

Studien har syftat till att utforska dels hur bilden av dansken har framställts i Gustaf I:s registratur och dels till att studera tänkandet kring nation och folk under perioden 1540-1560. Genom att ha gått igenom de brev som finns återgivna i registraturet och i dessa ha letat efter exempel på passager och sammanhang där man har kunnat utläsa en karaktärisering av dansken som den Andre har analysen kommit fram till en tydligt återgiven bild.

De vanligast förekommande omnämningarna om dansken tycks ha varit att han är opålitlig, oärlig, okristlig och allmänt ohederlig. Dock finns det perioder då den danska fienden växlar mellan att å ena sidan ses som ett reellt hot mot svenskarnas suveränitet och att å andra sidan betraktas som en viktig och nödvändig bundsförvant. Det senare fallet är särskilt tydligt under Dackefejdens inledning och det förra fallet är mest överhängande under bråket om de tre kronornas införande i den danske kungens vapensköld under senare delen av 1550-talet.

Med hjälp av Fredrik Barths teorier om den Andre och fiendebilder så ser vi att den danska fiendebilden ofta har använts för att kontrastera mot hur man såg på svensken i allmänhet. Det har alltså handlat om att genom att uppmåla en bild av en fiende så har man också kunnat definiera sig själv och de värden man säger sig stå för. Svensken har då karaktäriserats som i huvudsak motsatsen till det som dansken ansågs stå för. Svensken har då beskrivits som ärlig, pålitlig och from. Denna karaktärisering tycks ha haft till syfte att skapa en känsla av ett vi och de-förhållande till den danska fienden, på så sätt har man distanserat sig från det danska kollektivet och också lyckats med att ge bilden av att de båda grupperna ska ha varit homogena enheter i sig själva.

Genom läsningen av materialet har ytterligare en fiendebild utkristalliserat sig. Hotbilden av Christian II har kanske till och med varit starkare och mer framträdande än den som ges av dansken i allmänhet. Christian ställs ofta i motsatsförhållande till Gustav och dem emellan kan man se samma mönster som gällde mellan stereotypiseringen av dansken och svensken. Christian å sin sida beskrivs som skrupelfri, ondsint, korrupt och girig, medan Gustav tillskrivs egenskaper som god, vis och uppriktig. Med Barths hjälp så ser vi att den här typen

av kategorisering ofta tjänar till att upprätthålla och skapa en skiljelinje mellan olika etniska grupperingar. Det finns alltså en tydlig ansats att skapa den typen av föreställningar även under tidigmodern tid.

En intressant faktor är det faktum att fiendebilderna av dansken i allmänhet och Christian II har olika karaktär på det sättet att de framställs som två olika typer av fiender, även om tillvägagångssättet i konstruktionen av dem båda är likartade. Bilden av Christian är i huvudsak grundad på politiska premisser medan bilden av dansken skiftar mellan att ha etnisk-kulturella och politiska motiv, där övervägande delen ändå är etnisk-kulturella. Detta hindrar dock inte att vi kan dra slutsatsen att dessa fiendebilder i huvudsak har haft som mål att skapa en enighet inom Sverige mot yttre fiender i allmänhet. Eftersom bilden av Christian förs fram ofta och också starkt så kan denna bild ha syftat till, eller åtminstone landat i att man skapat en enighet inom riket gentemot detta yttre hot på grundval av att man mytologiserar den tid Christian var kung av Sverige. På så sätt framställs han som ett hot mot hela det svenska riket och därmed en fiende till alla svenskar, och därmed skapar man band mellan svenskarna även om hotbilden snarare är av politisk karaktär och inte etnisk.

När det kommer till frågan om hur beskrivningarna skiljer sig åt beroende på vem som får del av dem så verkar inte dessa ha varierat särskilt mycket. Analysen visar att skillnaderna i huvudsak gäller skiftningar mellan å ena sidan stereotypisering, då breven riktat sig till allmänheten, och å andra sidan fokus på agerande då de varit adresserade till adeln. Men i övrigt verkar fiendebilden ha varit ganska endimensionell med övervägande tonvikt vid att karaktärisera dansken som opålitlig och skrupelfri. När det gäller brev som behandlar Christian II verkar skillnaderna närmast obefintliga. Att propagandan ändå verkar ha varit framgångsrik, som när man talar med till exempel Larsson, kan möjligen bero på att den varit så massiv. Var och varannan skrivelse som gör det möjligt för Gustav att påtala antingen den danska fienden eller Christian II innehåller en sådan svartmålning.

Om man ska försöka sig på en förklaring till varför adeln får beskrivningar om danskens ondskefulla planer och agerande och allmänheten endast karaktärsbeskrivningar kan möjligen bero på att adelsmännen förväntas själva agera utifrån denna information och vidta de åtgärder som krävs för att mota aggressioner från danskens sida. Allmänheten väntas förhålla sig passiv men ändå medveten om hotet och med sina medel vara uppmärksam på tecken som stämmer överens med den bild man fått av dansken.

3.2 Identiteten

Med hjälp av undersökningen av den danska fiendebilden och hotet från Christian II har studien gjort en ansats till att försöka utröna huruvida det ska ha funnits en identitetförmedling i materialet, som skulle kunna karaktäriseras såsom grundad på uppfattningen att folk skulle ha varit förenade genom att man alla bodde i kungariket Sverige. Med hjälp av Anthony Smiths ethnie-begrepp har materialet undersökts med fiendebilderna som grund.

I ethnie-begreppet ligger faktorer såsom kultur, enicitet, gemensam historia och föreställningsvärld. När man studerar fiendebilderna ser man tydligt att det trycks hårt på en mytologisering kring Christian II:s tid som kung av Sverige, Gustav refererar idogt till den perioden i mycket negativa termer. Det handlade i det närmaste om ett skräckvälde då Sverige var mycket illa ute och det var bara genom Gustavs heroiska insats som svenskarna räddades undan sin undergång.

Detta kan nog dessvärre inte riktigt klassas som ett symptom på att det kan talas som en svensk ethnie i fråga om användandet av historien i materialet. Smiths syn på det hela är bredare och har mycket större krav på kontinuitet i användandet av historien. För att hitta bevis på en sådan användning hade undersökningen behövts breddas väsentligt och även antalet fiendebilder behövt utökas, vilket av utrymmesskäl inte varit möjligt. Här kan dock finnas utrymme för framtida forskningsprojekt.

Det vi kan landa i när det gäller frågan om tidigmodern nationalism eller nationstänkande är att det verkar som att skapandet och upprätthållandet av fiendebilder i huvudsak har haft ett instrumentellt värde för statsmakten. Det har handlat om att skapa en förståelse och ett stöd för den förda politiken vilket liknar den slutsats som Anna Maria Forssberg kommer fram till i sin avhandling om 1600-talets krigspropaganda. Behovet av en fiende har varit starkare än behovet av en verklig uppslutning kring ett nationsideal, vilket mer tycks ha blivit en bieffekt i och med skapandet av fiendebilden.

Det finns alltså inga klara bevis för att det i registraturen existerar en strävan efter att skapa en föreställning eller att det redan existerar en uppfattning kring att människor kan vara sammanlänkade genom att man är invånare i samma land eller är av liknande härkomst. Det

som gör att man kan dra den slutsatsen beror kanske i huvudsak på att resonemangen kring svenskheten endast förekommer i samband med att man karakteriserar fienden, det finns ingen fristående och självständig diskussion kring detta fenomen. Svenskheten existerar bara i relation till fienden.

I fråga om den teoriprovande ansatsen så kan analysen inte helt ställa sig bakom tanken om att det ska ha funnits någon utbredd uppfattning om att svenskar var förbundna med varandra genom det att de var svenskar. Idén om en svensk ethnie kan dock inte helt förkastas då källmaterialet inte ger hela bilden av föreställningsvärlden under den här tiden, och det faktum att det fanns skäl för Gustav att ändå föra ut bilden att det existerade något sådant som svenskar och danskar talar ändå för att det fanns en grund för en sådan uppfattning.

4 Slutdiskussion

Avslutningsvis är det lämpligt att återknyta till diskussionen i inledningskapitlet om forskningsläget. Det är tydligt att analysen inte kan styrka att det verkar ha funnits ett annat än pragmatiskt syfte att från kronans sida föra ut en bild av att de som bodde inom dåtidens Sverige var sammanbundna genom att de just bodde där. Detta resulterar i att denna studie får sälla sig till historiker som Anna Maria Forssbergs och Jonas Nordins arbeten som har en mer instrumentell syn på hur förnationellt identitetsskapande användes under tidigmodern tid.

Men det faktum att det överhuvudtaget genomfördes propagandakampanjer med detta syfte talar ju för att det måste ha funnits en grund för dem ute i landet. De måste ha rönt framgång då man valde att så ihärdigt och med sådan kontinuitet fortsatte att odla tanken om att man var förbundna genom det faktum att man var invånare i kungariket Sverige.

För att då också fullborda modellen på sida 16 så låter sig nog denna studie sig underordnas i det som kallas den ”submodernistiska” strömningen i figuren. Detta ställningstagande grundas i det faktum att det genom analysen har utkristalliserat sig ett mönster där det verkar som att propagandan och skapandet av fiendebilder har baserat sig på ett i huvudsak politiskt motiverat språkbruk. Nordin och Forssberg som i huvudsak är de som placerats i samma fack utav forskarna som relaterats till i den här studien, har på liknande sätt dragit slutsatsen att det under tidigmodern tid till övervägande del var rent instrumentella syften som motiverade användningen av den här typen av propaganda.

I den tidigare forskningen har bevisligen redan konstaterats att propagandan under Gustav Vasas regering var omfattande och även starkt inriktad på att utmåla den danska grannen och ex-kungen Christian II som de stora hoten mot Sverige och svenskarna. I synnerhet Larsson är tydlig på den punkten, men även Roberts är uttrycklig med att framhärda dansken som en viktig fiendebild under perioden. Vad denna studie kan bidra med som inte tidigare varit lika känt är att det rör sig om två olika typer av fiendebilder. Dansken som sådan framställs i en etnisk-kulturell skepnad medan Christian II antar en i huvudsak politisk gestalt i sin fienderoll. Ett annat faktum som analysen kan påvisa är att det inte tycks skilja särskilt mycket mellan de beskrivningar av fienderna som utgick i breven oavsett om de var riktade gentemot en allmänhet eller frälset. Detta är möjligen något som inte beaktats tidigare.

En annan slutsats som möjligen inte har uppmärksammats lika väl av tidigare forskning är att bilden av dansken har skiftat över tid. Danskhatet har inte alltid varit dominerande i retoriken och detta har medfört att dansken har växlat mellan att ha setts som en fiende och också som en nödvändig allierad. Fiendebilder kan också omvandlas till vän-bilder för att sedan åter igen definieras som fiender.

Att utveckla och hitta nya uppslag till den här typen av studie låter sig väl göras. Man skulle kunna titta närmare på de andra fiendebilder som återfinns i registratret, det ryska hotet är till exempel ofta förekommande. Genom att utöka analysen och undersöka andra fiendebilder och hur de används och formuleras i registratret skulle man kunna ge ett bredare underlag för att vidare undersöka hur den svenska identiteten formulerats. Framtida forskningsprojekt skulle kunna ta ett större grepp på hela registratret, d.v.s. alla 29 band och på så sätt få en bättre kontinuitet i fråga om både fiendebildsanalys och identitet.

Slutligen kan det vara intressant att fundera något över vad resultaten kan säga oss i dagens Sverige. Om man utgår ifrån slutsatsen att 1500-talets hotbilds propaganda byggde på föreställningen att det i huvudsak var så att dessa bilder skapades med syftet att legitimera en politik och skydda ett särintresse, så kan man möjligen dra paralleller till nutidens Sverige där allt mer främlingsfientliga stämningar växer sig starkare. Om också retoriken kring en identitet som kan definieras som svensk inte kan styrkas i dåtidens svenska samhälle så kan man nog lika lite tala om en i sig själv existerande sådan i dag. Då får man nog sluta sig till att en sådan ståndpunkt i allt väsentligt är socialt konstruerad och i så fall anpassningsbar till nya förutsättningar och nya identiteter där fler grupper än de ”genuint” svenska kan ingå.

5 Käll- och litteraturförteckning

5.1 Tryckta källor

Handlingar rörande Sveriges Historia: Konung Gustaf Den Förstes Registratur (GIR)

Stockholm 1861-1916, Band 13-29.

5.2 Litteratur

Anderson Benedict, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 2005

Barth Fredrik, "Introduction", *Ethnic groups and boundaries. the social organization of culture difference*, Red. Fredrik Barth, Oslo 1969

Forsberg Anna Maria, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655-1680*, Stockholm 2005

Gustafsson Harald, *Gamla riken, nya stater. statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1541*, Stockholm 2000

Nordens historia- En europeisk region under 1200 år, Lund 2007

"The Eighth Argument. Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia", *Scandinavian Journal of History*, 2002

Ilsøe Harald, "Danskerne og deres fædreland Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700", *Dansk identitetshistorie Fædreland og modersmål 1536-1789*, Red. Ole Feldbæk, Köpenhamn 1991

Larsson Lars-Olof, *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?*, Stockholm 2005

NE.se (nationalencyklopedins nätupplaga)

Sökord: Christian II, Besökt: 2010-06-13.

Sökord: Saxo Grammaticus, Besökt: 2010-06-09.

Nordin Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv 2000

Rasmussen Jens Rahbek, "Danmark og Sverige som arvefjender: Fra svenskekrige til fodbold", *Fjendebilleder & Fremmedhad*, Red. Kristof K. Kristiansen og Jens R. Rasmussen, Holme Olstrup 1988

Roberts Michael, *Gustav Vasa*, Stockholm 1970

Smith Anthony D, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1998